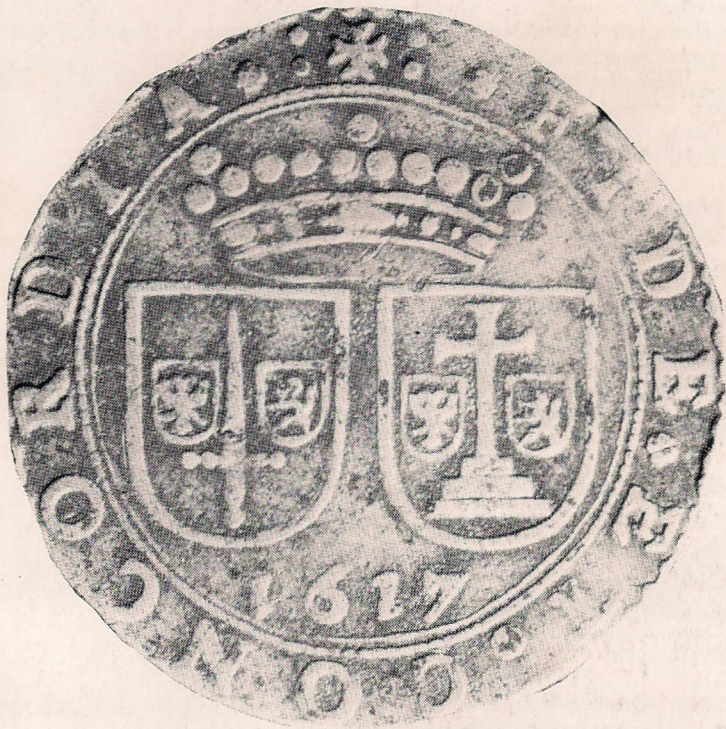

HET LAND VAN AALST

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging „Het Land van Aalst”, met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:

Leden: 500 fr. - Steunende leden: 800 fr. - Beschermende leden: 1200 fr.
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid „Het Land van Aalst” in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender).

Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckkaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublomme, Frits Van Acker, Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), + Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:

Luc Robijns, voorzitter

Marcel Cock, ondervoorzitter

Basiel Boel (erebestuurslid), Sylvain De Lange (redacteur), Lieve De Mecheleer (redacteur), Dirk Podevijn (redacteur), Clemens Uyttersprot (erebestuurslid), Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. (09) 360 19 04

Redactiesecretariaat en toezending kopij:

Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. (054) 33 73 27

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Verantwoordelijke uitgever: Dirk Van de Perre

Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade

Kaftontwerp: Bart Maris

Drukker: De Riemaecker, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke, (055)21 14 04

Op de kaft is de penning van „Het Land van Aalst” (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

ISSN 0778-7731

HET LAND VAN AALST

JAARGANG XLVI - 1994 - NUMMER 1

Tijdschrift van de
Geschiedkundige
Vereniging
Het Land van Aalst

Het Land van Aalst

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging „Het Land van Aalst”, met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de Stad Ninove.

Prijs voor een jaarabonnement:

Leden: 500 fr. - Steunende leden: 800 fr. - Beschermende leden: 1200 fr.
Te storten op rek. 000-0586911-61 van Het Land van Aalst,
Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid „Het Land van Aalst” in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oostvlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender).

Initiatiefnemers en stichters waren + Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en + Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens + Arthur Broeckkaert, + Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), + Jozef Van Cleemput, + Jozef De Brouwer, + Valère Gaublonne, Frits Van Acker, Basiel Boel, + Marcel Cornelis en + Jules Pieters. Latere voorzitters waren + Jozef Borremans (1953-1954), Frits Courteaux (1963-1980) en Luc De Rijck (1980-1984) erevoorzitter.

Het bestuur van de vereniging is als volgt samengesteld:

Luc Robijns, voorzitter

Marcel Cock, ondervoorzitter

Basiel Boel (erebestuurslid), Sylvain De Lange (redacteur), Lieve De Mecheleer (redacteur), Dirk Podevijn (redacteur), Clemens Uyttersprot (erebestuurslid), Marc Uyttersprot (bibliothecaris-archivaris), Geert Van Bockstaele (beheerder), Dirk Van de Perre (redactiesecretaris), Georges Vande Winkel (bibliografie), Wilfried Vernaeve (verslaggever).

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Geert Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
tel. (09) 360 19 04

Redactiesecretariaat en toezending kopij:

Dirk Van de Perre, Hoogstraat 23, 9401 Ninove-Pollare
tel. (054) 33 73 27

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Verantwoordelijke uitgever: Dirk Van de Perre

Zetel van de vereniging: Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade

Kaftontwerp: Bart Maris

Drukker: De Riemaecker, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke, (055)21 14 04

Op de kaft is de penning van „Het Land van Aalst” (1617) weergegeven. Op de voorzijde staat het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, op de achterzijde dat van de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

ISSN 0778-7731

DE KEURE VAN GERAARDSBERGEN (1067-1070)

G. VAN BOCKSTAELE*

1. HISTORISCHE OMSTANDIGHEDEN

In tegenstelling tot de stedelijke centra, die uit een handelsnederzetting of uit een domeinstructuur zijn ontstaan, is Geraardsbergen één van de „gestichte” steden, die door Boudewijn VI, graaf van Vlaanderen, als het ware uit de grond zijn gestampt. De stichting van deze steden kan o.a. verklaard worden door hun strategische ligging voor de verdediging van Vlaanderen in het grensgebied van Henegouwen en Brabant en dus van het Heilig Roomse Rijk. Uiteraard hing een dergelijk welslagen van de stichting grotendeels af van de geschiktheid van de uitgekozen plaats, met betrekking tot de noden van de lokale bevolking. Van fundamentele betekenis waren de beschikbaarheid van de bestaansmiddelen (water, bevoorrading, inkomstenbronnen) en de veiligheid. Het is duidelijk dat de Dender en de Oudenberg alleszins aan een deel van die laatste voorwaarden voldeden.

De stichting van de „nieuwe” stad Geraardsbergen heeft een lange voorgeschiedenis gekend.

Door het Verdrag van Verdun (843) kwam de regio Geraardsbergen, die tot de Brabantse gouw behoorde, bij het middenrijk dat voor koning Lotharius was bestemd, terwijl het gebied op de linkeroever van de Schelde grotendeels aan Karel de Kale toebedeeld werd. Een machtsstrijd tussen Karel en Lodewijk de Duitser, die het oostelijk deel van het

- (1) De basiswerken van dit artikel zijn de volgende:

Fr. BLOCKMANS, *De zoogenaamde stadskeure van Geeraardsbergen van tussen 1067 en 1070*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, CVI, Brussel, 1941, p. 1-93.

Politieke machtsverhoudingen in de vorstendommen Brabant, Loon en Vlaanderen (10de-14de eeuw), o.l.v. R. DE KEYSER en W. DUPON, Brussel, Algemeen Rijksarchief, Dossiers, 2de reeks, 1988, p. 47-52.

W. PREVENIER, *De oorkonden van de graven van Vlaanderen (1191- aanvang 1206)*, II, Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Brussel, 1964, nr. 1, p. 459-466.

R.C. VAN CAENEGEM, *Coutumes et législation en Flandre aux XIe et XIIe siècles*, in: *Vrijheden in de stad en op het platteland van de XIe tot de XIVE eeuw*. Internationaal colloquium, Spa; Brussel, Gemeentekrediet, Historische uitgaven, 19, 1968, p. 245-279.

R.C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw*, Brussel, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie, Klasse der Letteren, nr. 19, 1956.

R. VAN UYTVEN, *Stadsgeschiedenis in het Noorden en Zuiden*, Algemene Geschiedenis der Nederlanden, 2, Bussum, 1982, p. 188-253.

Karolingische rijk had verworven, leidde er weldra toe dat na de dood van Lotharius het middenrijk in 870 door het Verdrag van Meersen opgesplitst werd. Het gebied gelegen tussen het meer van Genève en de Noordzee werd aan één van zijn zonen geschonken nl. Lotharius III. Bij de dood van de Westfrankische koning — Lodewijk de Stotteraar — schonk men via het Verdrag van Ribémont (880) (nu arr. Saint-Quentin) het westelijk deel van Lotharingen aan Lodewijk de Duitser. Dit verdrag legde de grens tussen Oost-Francië (Duitsland) en West-Francië (Frankrijk) vast tot 1648, de Vrede van Münster. De grens liep langs de Saône, de Argonne en de Schelde. Op die manier verhuisde de regio Geraardsbergen van het Lotharingse naar het Duitse rijk.

Militaire acties van de keizers Koenraad I (911-918) en Hendrik I (919-936) bekrachtigden de juridische beslissing van Ribémont zodat men algemeen aanneemt dat het gebied tussen 923 en 925 definitief in het Duitse rijk werd geïntegreerd. Het was de taak van hun opvolgers, de Ottoonse keizers, om door de inrichting van marken de westgrens van hun rijk te beveiligen, vooral toen de Vlaamse graven een steeds agressievere politiek voerden. In 973 of iets later richtten zij de markgraafschappen van Valenciennes en Ename op (2); een kwart eeuw later ook dat van Antwerpen. Aan het hoofd ervan stond een markgraaf die de verdediging van de rijksgrens moest verzekeren en daarvoor militaire bevoegdheden kreeg. Dit verhinderde niet dat de druk van de Vlaamse graven in het begin van de 11e eeuw steeds groter werd. De invallen van graaf Boudewijn IV spitsten zich weldra toe op Ename, dat in 1033 veroverd en in brand gestoken werd.

Zijn opvolger Boudewijn V trachtte de „Ost-politik” van zijn vader voort te zetten en lijfde uiteindelijk de streek tussen de Schelde en de Dender in. Noodgewongen moest de Salische keizer Hendrik III (1039-1056) zich gewonnen geven en kon hij slechts de feodale banden met het gebied behouden: elke leenman of leenvrouw (de Vlaamse graaf of gravin) moest voortaan binnen het eerste jaar na de officiële aanstelling van de nieuwe keizer pro forma leenhulde brengen. Deze feodale kronkel deed niets af aan het feit dat het gebied tussen Schelde en Dender, dat samen met andere gebieden deel uitmaakte van Rijksvlaanderen, in feite door de Vlaamse graven werd beheerd.

Het gevolg van die machtsstrijd was dat plotseling de Dender en de regio van Geraardsbergen in een grensgebied en dus in een militair belangrijke zone lagen (3).

Het werd de opdracht van de derde graaf nl. Boudewijn VI, om de overwinning op de Duitse keizers te consolideren.

- (2) Recente restauratiewerken in de parochiale Sint-Laurentiuskerk bevestigen het Ottoonse verleden van Ename.
- (3) M. CHERRETE, *Institutionele evolutie van „Het Land van Aalst”*, Het Land van Aalst, 40, 1988, nr. 5-6, p. 255-268. *Das Reich der Salier, 1024-1125*, Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling in Speyer, Sigmaringen, 1992, p. 284-285.

Kaart van de grensgebieden

Na de strijd ontmantelden de Vlaamse graven Ename als politiek en militair centrum. Toch konden monniken van de Sint-Vaastabdij te Atrecht met de steun van de Vlaamse graaf op het puin van de burcht in 1063 een benedictijnenabdij stichten. Hiermee behield het platgebrande centrum nog wel een godsdienstige functie (4).

Ongeveer vijf jaar later bouwde de graaf met de stichting van Geraardsbergen en de constructie van burchten in Ninove en Liedekerke de Denderlinie uit. Op hun beurt bouwden de vazallen van Brabant en Henegouwen versterkingen aan de overzijde van de Denderlinie met o.a. de burchten van Aat, Bever, La Hamaide, Lessen, Lessenbos en Vloesberg.

Ten gevolge van de verovering door de Vlaamse graven werd Geraardsbergen meteen grenswachter van de zuidoosthoek van het graafschap Vlaanderen. De stad kreeg zijn bevolking door inwijking, voornamelijk van mensen uit andere Vlaamse — en niet zozeer Brabantse — gebieden. Door zijn ligging bleef Geraardsbergen eeuwenlang een betwist gebied: recent taalgeografisch onderzoek wees uit dat Geraardsbergen vanuit dialectologisch standpunt tot een „mengzone”

(4) D. CALLEBAUT e.a., *Ename - Oudenaarde Mullem*, Archaeologicum Belgii speculum, XVI, Brussel, Nationale Dienst voor Opgravingen, Brussel, 1988.

van Oostvlaamse en Brabantse klankkenmerken behoort. „Heel typisch is het terrasvormige karakter van de meeste klankovergangen”. „Dat betekent ook dat de Dender zelden of nooit als grens voorkomt voor een bepaalde klankovergang” (5).

Deze bemerking relateert de stelling van F. Van Coetsem als zou de grensfunctie van de stad ook in taalgeografische kenmerken van het Geraardsbergs dialect weerspiegeld zijn (6).

2. BOUDEWIJN VI, GRAAF VAN VLAANDEREN EN STICHTER VAN DE STAD

Alle historici die de stichtingsproblematiek van Geraardsbergen hebben onderzocht zijn het erover eens dat de eerste keure van Geraardsbergen door Boudewijn VI, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, werd verleend. In alle bewaarde kopieën staat immers een variant van volgende tekst: „Allen, die zijn en zijn zullen, moeten weten dat mijn voorganger Boudewijn, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, een alodium... van een zekere Gerald heeft gekocht”. Dit stond in een intussen verdwenen akte van graaf Filips van de Elzas en het dateert van 1190 (zie verder). Voor die graaf is er maar een graaf geweest die beide gebieden gelijktijdig beheerde en dat was Boudewijn VI. In Henegouwen heette hij Boudewijn I.

Hij beheerde die graafschappen gedurende slechts drie jaar, van 1067 tot 1070, zodat we de uitgifte van de keure ook dan moeten situeren.

Boudewijn VI werd ca. 1039 geboren als oudste zoon van Boudewijn V en Adela II, dochter van de Franse koning Robrecht II, de Vrome.

Zij hadden nog twee andere kinderen Robrecht I en Mathilde. Robrecht huwde met Geertrui, gravin van Holland en West-Friesland en werd later als Robrecht de Fries graaf van Vlaanderen. De dochter Mathilde huwde in 1053 met de bekende Willem de Veroveraar en werd in de maand mei 1068 te Westminster tot koningin van Engeland gekroond en gezalfd. Uit recent onderzoek blijkt dat ze een goede opvoeding gekregen had en dat ze die ook aan haar eigen kinderen doorgaf. Zij bewees dat ze een vastberaden en verstandige vrouw was toen zij bij afwezigheid van haar man het bestuur in Normandië waarnam. Zij stichtte de bekende vrouwenabdij van de H. Drievuldigheid te Caen en heel wat kloosters in Engeland. Wellicht is zij bij een breed publiek nog het meest gekend als de (legendarische) ontwerpster van het beroemde tapijt van Bayeux, waarop de slag van Hastings is uitgebeeld (7).

Tijdens de strijd tegen de Duitse keizer en in een poging om zijn

- (5) H. CAMBIER, *Aan de grens van Vlaanderen en Brabant. Een klankgeografische verkenning van Geraardsbergen en 32 omliggende plaatsen*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Gent, RUG., 1989, 2 delen, deel 2, p. 146.
- (6) F. VAN COETSEM, *Determinanten in de geschiedenis van Geraardsbergen, het standpunt van de taalgeograaf*, Het Land van Aalst, 11, 1959, p. 258-259.
- (7) A. ECHOLS en M. WILLIAMS, *An annotated index of medieval women*, art, *Matilda of Flanders*, New York-Oxford, 1992, p. 343-344.

Tegenzegel van het Geraardsbergs stadszegel met een beboste berg en daar bovenop een kruis (BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief, Zegelverzameling, nr. 19.534, anno 1329).

gebied verder oostwaarts uit te breiden liet Boudewijn V zijn oudste zoon, Boudewijn VI, in 1051 huwen met Richildis, weduwe van Herman, graaf van Henegouwen. Hij onterfde ook de kinderen uit Richildis' eerste huwelijk en lijfde Henegouwen bij Vlaanderen in. Na de dood van de Duitse keizer, Hendrik III, in 1056 werd het conflict tussen Vlaanderen en het Rijk bijgelegd en ontvingen Boudewijn VI en Richildis de keizerlijke investituur van Henegouwen (8).

Van dan af noemde hij zich Boudewijn van Bergen. Op 1 september 1067 stierf zijn vader. Boudewijn van Bergen was dus al 15 jaar graaf van Henegouwen voor hij graaf van Vlaanderen werd. Meteen verwierf Vlaanderen een maximale politieke invloed in een gebied dat zich uitstreckte van het Noordhollandse Tessel, nu Texel, via Robrecht de Fries tot het Henegouwse Avesnes via zijn broer Boudewijn VI. Bovendien was er duidelijk Vlaamse invloed in Engeland via de zuster van beide graven nl. Mathilde, die met Willem de Veroveraar was gehuwd.

De stichting van Geraardsbergen zou men dus ook anders kunnen situeren: een paar jaar nadat zijn schoonbroer in de slag van Hastings (1066) erin slaagde om het Normandische rijk naar het Westen uit te

(8) C.A.A. LINSENS, *Lotharingen 880-1106*, Algemene geschiedenis der Nederlanden, 1, Bussum, 1981, p. 338-344.

breiden en in het jaar dat zijn zus koningin van Engeland werd, consolideerde Boudewijn VI de verovering van zijn vader naar het oosten toe met de oprichting van een nieuwe stad.

Boudewijn VI heeft de functie van graaf amper drie jaar kunnen uitoefenen want op 17 juli 1070 overleed hij te Brugge. Kort voor zijn dood had hij te Oudenaarde nog een vergadering belegd om schikkingen te treffen omtrent zijn politiek nalatenschap en speciaal de graafschappen Henegouwen en Vlaanderen. Deze schikkingen werden evenwel niet gerespecteerd zodat de strijd tussen de familieleden herbegon.

Uit het huwelijk van Boudewijn en Richildis werden twee zonen geboren: Arnulf III, die de wettige opvolger werd, en Boudewijn II, die na de dood van zijn broer hem in 1071 als graaf van Henegouwen opvolgde. In 1098 trok Boudewijn II mee op kruisvaart maar hij werd in Syrië vermoord.

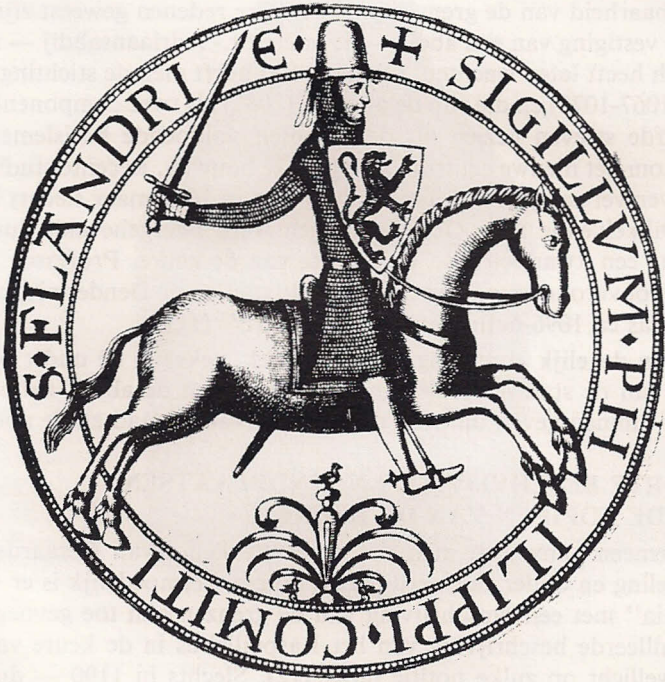
Na de dood van haar tweede echtgenoot trok Richildis de macht naar zich toe, wat haar schoonbroer Robrecht de Fries, die eveneens Vlaanderen wou domineren, niet zinde zodat nieuwe oorlogen tussen de twee graafschappen niet uitbleven.

De eerste militaire moeilijkheden van de jonge stad Geraardsbergen situeerden zich niet tegenover het Brabantse gebied maar tegenover Henegouwen. Toen na de vroege dood van Boudewijn VI Vlaanderen en Henegouwen in de handen van de jonge Arnulf III kwamen, vormden zich twee partijen: aan de ene kant Arnulf III, zijn moeder Richildis, zijn oom Willem de Veroveraar, de Franse koning en de graaf van Leuven en aan de andere kant Robrecht I de Fries met een groot deel van de Vlaamse adel uit het noorden van het graafschap Vlaanderen. Een eerste treffen vond even ten zuiden van Geraardsbergen plaats in Lessen, vanwaar Richildis naar Rijsel vluchtte. Lessen zelf werd in de as gelegd (9). De strijd kreeg een beslissende wending toen Robrecht I op de Kasselse bergen in 1071 de coalitie van Arnulf en Richildis versloeg. Arnulf III sneuvelde er en Robrecht werd graaf van Vlaanderen. Richildis en haar tweede zoon Boudewijn II behielden Henegouwen. De zege van Robrecht mag men algemeen beschouwen als de overwinning van het ridderschap op het wettelijk grafelijk gezag en niet zozeer als een overwinning van het Dietse gedeelte van Vlaanderen op het Franse. Robrecht was immers alleen gesteund door het meest noordelijk deel van Vlaanderen.

Men kan dus veeleer gewagen van een socio-politieke overwinning dan van een cultureel-linguïstische.

Meteen is ook duidelijk dat Geraardsbergen aan de grens van een betwist gebied lag. Wellicht heeft die situatie de graaf ervan overtuigd om niet alleen de Oudenberg te beheersen maar ook de zuidoostelijke helling naar de vallei van de Markebeek toe. De eerst mogelijke aanvallen

(9) TH. LESNEUCQ-JOURET, *Histoire de la ville de Lessines*, Brussel, 1982, 2e ed., p. 220.

Ruiterszegel en tegenszegel van Filips van de Elzas, tekening van 1639 (Vredius, *Sigilla*).

zou de graaf dan niet in Geraardsbergen maar in de Markevallei op een zestal km. van de stad kunnen opvangen. Archeologisch onderzoek op de Molenberg van Viane heeft alleszins aangetoond dat in het derde kwart van de 11e eeuw „ten zuiden van de Marke, midden een vochtige vallei een vrij zwaar gebouw werd opgericht. Dit gebouw maakte deel uit van een vermoedelijk tweeledige nederzetting met defensieve kenmerken”. De waterburcht van Viane die tot het einde van de 16e eeuw bewoond werd, speelde in de volgende decennia en eeuwen als vooruitgeschoven stelling van Geraardsbergen en van Vlaanderen een belangrijke rol in de strijd tussen Vlaanderen en Henegouwen en later ook in de strijd met Brabant (10). Overigens mag men het belang van het kasteel in de oorlog tussen de opstandige Vlaamse steden en de graaf, Lodewijk van Male, niet onderschatten. Het kasteel was in die tijd (1379-1385) eigendom van een graafgezinde edelman, die zeer waarschijnlijk militaire steun gaf aan de acties van Walter van Edingen, maarschalk van het leger van graaf Lodewijk van Male, tegen Geraardsbergen.

We mogen wellicht aannemen dat militaire conflicten en derhalve de kwetsbaarheid van de grens supplementaire redenen geweest zijn waarom de vestiging van een abdij — de latere St.-Adriaansabdij — zo lang op zich heeft laten wachten. Geruime tijd heeft men de stichting van de stad (1067-1070) en die van de abdij (1081) als twee componenten van eenzelfde streven gezien nl. de lokaliteit voldoende basislementen te geven om het nieuwe centrum stevig uit te bouwen. Recente studies hebben evenwel aangetoond dat de abdij niet in 1081 maar slechts in 1096 van Dikkelvenne naar Geraardsbergen werd overgeheveld, dus ruimschoots een kwarteeuw na de uitgifte van de keure. Professor E. Van Mingroot veronderstelt dan ook dat „de stad op de Dender niet ca. 1068 maar pas ca. 1096 definitief opgestart werd” (11).

Alleen degelijk archeologisch onderzoek, zeker in de oudst bekende zones van de stad nl. Hunnegem, de Markt en de abdij, zal een antwoord kunnen geven omtrent de stichting van de stad en de abdij.

3. KORTE BESCHRIJVING EN VINDPLAATSEN VAN DE KOPIEËN VAN DE KEURE

Algemeen aanvaardt men dat de eerste keure van Geraardsbergen mondeling en onder eed werd afgekondigd. Vermoedelijk is er wel een „notitia” met een omschrijving van de grenzen aan toe gevoegd. De gedetailleerde beschrijving van het Raspaillebos in de keure van 1190 gaat wellicht op zulke notitie terug (12). Slechts in 1190 — dus ruim

(10) R. BORREMANS, *Archeologisch onderzoek van de kasteelberg te Geraardsbergen-Viane (1976)*, Het Land van Aalst, 34, nr. 2-3, p. 87.

(11) E. VAN MINGROOT, *Het stichtingsdossier van de Sint-Adriaansabdij te Geraardsbergen (1081-1096)*, Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, CLIII, 1e afl. Brussel, 1987, p. 48.

(12) FR. BLOCKMANS, *De zoogenaamde stadskeure...*, p. 53.

honderd jaar later — heeft graaf Filips van de Elzas die keure schriftelijk bevestigd en met een reeks artikels aangevuld.

De vraag rijst derhalve wat bij de eerste keure en wat bij de tweede versie hoorde. Een niet eenvoudige vraag, waarop professor Fr. Blockmans nochtans een zinnig antwoord heeft gegeven.

Van de eerste versie hebben we geen geschreven document, maar ook het origineel van 1190 is al lang verdwenen. Gelukkig bekrachtigde Boudewijn IX, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, enkele jaren later — tussen 1195 en 1202 — op zijn beurt de keure van zijn voorganger Filips van de Elzas. Ook dit bezegeld origineel is al sinds 1411 zoek. Het bleef dan geruime tijd stil rond de kopiëring van de keure. Dit betekent wellicht dat er geen dwingende reden was om een nieuwe legale kopie van de keure te maken. Dit werd wel noodzakelijk toen Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen, in oktober 1274 zowel de keure van Filips als die van Boudewijn IX vidimerde — „wij hebben gezien” — en bekrachtigde. Ook die versie is verdwenen. Professor Fr. Blockmans vermoedt dat de originelen wel eens in 1381 tijdens de bestorming door Walter van Edingen door brand kunnen zijn vernietigd. Intussen was het vidimus van Gwijde van Dampierre, wegens de slechte staat waarin het perkament zich bevond, ca. 1350 gekopiëerd. Dat afschrift wordt in Den Haag bewaard. Dit is meteen ook de oudst bewaarde kopie van de Geraardsbergse keure. Een gelijkaardig afschrift werd in de tweede helft van de 14e eeuw gemaakt en wordt in het Algemeen Rijksarchief te Brussel bewaard. Van die periode af werden er regelmatig kopieën gemaakt. In totaal zijn er dertien bewaard. Vermits professor Blockmans een degelijk stemma (stamboom of filiatie) van de teksten heeft gemaakt en professor W. Prevenier de vindplaatsen van de kopieën van de keure van 1190 heeft genoteerd, kan ik mij beperken tot de weergave van een aangepaste stamboom en een systematische verwijzing met een korte beschrijving van de belangrijkste kopieën (13).

- (13) De stambomen vindt men bij: H. VAN WERVEKE, *Een Vlaamse tekst van de Keure van Geeraardsbergen*, Société d'Emulation... Notes et documents, 1933, p. 146-158. FR. BLOCKMANS, *De zoogenaamde stadskeure...*, p. 10-11 en W. PREVENIER, *Oorkonden...*, p. 461.

Sinds de publicatie van het artikel van W. PREVENIER, *De oorkonden...*, p. 460 zijn er enkele vertalingen bijgekomen, waarvan de waarde ongelijkmatig is:

Geraardsbergen 1068-1968, 900e verjaardag van de stadskeure, p. 20 (met een zeer vrij geïnterpreteerde vertaling); *Geraardsbergen 1068-1968*, catalogus van de gelijknamige tentoonstelling met foto van het handschrift, dat in Brussel bewaard wordt, en een uitgebreide analyse van de keure; J. DEMEY, *Documenten*, Antwerpen, 1963, p. 320 en 321 met een goede vertaling van de elf privileges; *Politieke machtsverhoudingen...*, p. 47-49, met een degelijke vertaling van de gehele tekst op de beschrijving van de gebieden en de slotformules na. Op de vooravond van het Krakelingenfeest van februari 1993 werd deze keure in de hal van het stadhuis opgehangen. Geert Van Bockstaele, Louis De Cock en Anne-Marie Vanden Herrewegen hebben de tekst van de keure van Filips van de Elzas vertaald en mevrouw Joke Van den Brandt heeft ze op perkament gekalligrafeerd. Die vertaling wordt verder in dit artikel overgenomen.

Haldunus fland. hannon. Comes h. mille
 Comites. Universi. (I locum fieri volo firmasse. ut
 p. d. esse ut haldunus tam fland. quam hannon. decessit
 dante. Alodunus quoddam in provincia de hannon. a f. i. r.
 a quodam Gerardo magno. magno. viro emptum sibi vendit
 in quo opidum constructum eleuit. quo a Gerardo. Ger.
 miquari placuit. haldunum q. p. d. am. alodunum p. d.
 nunt. sufficit. ad ea q. opp. d. haldunus. f. i. r. n. a. d. e.
 de hannon. f. d. a. n. t. ca. ut d. l. i. c. e. r. d. o. n. d. i. c. i. o. n. e. q. u. a. t. m. i. s. d. o. m. i. n. i.
 n. f. a. n. t. q. d. h. d. v. n. s. g. e. r. o. m. o. n. t. e. n. c. i. t. n. a. t. i. a. p. r. u. d. e. n. t. d. e. l. i. t. i. p. s.
 r. e. c. o. m. e. n. s. a. n. o. n. e. f. e. d. e. p. r. o. m. i. t. a. t. i. d. i. d. u. n. s. c. o. m. i. t. i. a. d. v.
 f. i. u. t. u. t. p. o. s. s. e. d. e. t. e. t. c. o. r. t. e. l. a. k. e. r. p. a. s. t. u. r. a. m. a. p. o. n. t. e. s. i. p. r. a. n. s. b.
 u. s. p. a. d. t. e. r. r. a. m. a. n. b. e. l. e. m. e. t. a. d. h. e. r. s. t. e. l. e. s. i. c. u. t. d. a. d. a. p. r. o. t. e. r. t.
 e. r. a. m. o. m. n. i. p. a. s. t. u. r. a. m. a. b. o. n. l. e. r. c. a. s. t. e. l. l. o. u. s. q. u. i. n. i. n. g. h. e. m. N. o. d. i. d.
 a. n. i. b. u. l. p. a. s. t. u. r. s. h. o. m. i. n. e. s. s. i. u. b. t. r. e. n. t. u. r. l. i. c. e. r. e. G. e. r. o. m. o.
 p. r. i. n. s. C. o. m. e. s. v. i. s. p. a. l. i. a. m. a. c. q. u. i. t. a. n. t. u. r. g. e. r. o. m. o. s. q. u. i. p. o. s. t.
 e. t. a. p. p. e. n. s. u. t. o. c. c. u. s. u. l. l. e. d. o. m. i. n. o. r. p. r. i. m. e. o. h. a. l. d. u. n. o. c. o. m. i.
 m. a. r. c. h. i. o. n. i. (N. a. m. u. r. t. e. n. s. i. l. i. b. e. r. e. c. o. m. u. l. e. a. n. t. h. i. c. u. n. d. i.
 d. e. d. i. t. g. e. r. o. m. o. n. i. m. e. d. i. e. t. a. t. e. m. h. a. l. l. e. n. i. o. m. n. i. u. r. e. s. u. o. i. m. p. e. r.
 n. a. o. r. d. i. n. a. n. s. h. a. l. d. u. n. u. s. C. o. m. e. s. c. o. n. s. i. d. e. r. a. n. s. q. d. p. d. a. m. o. p.
 m. m. a. r. c. h. e. f. l. a. n. d. i. h. a. n. n. o. n. a. d. r. a. b. a. n. i. u. d. i. n. h. a. b. i. t. a. t. o. e. m. i.
 n. i. t. a. n. t. i. n. s. i. m. a. r. i. e. l. i. b. e. r. a. t. i. s. e. x. t. u. t. a. r. e. n. t. C. o. m. m. o. d. i. a.
 f. a. c. i. e. n. t. i. b. u. s. a. s. s. e. n. s. u. q. u. o. r. u. m. i. c. o. n. s. i. l. i. o. o. m. n. i. a. p. o. d. i. m. a. n.
 d. e. r. a. n. s. u. r. a. n. i. f. i. c. i. a. t. q. u. e. o. u. n. e. o. h. a. r. o. n. e. s. p. d. i. c. i. p. s. i. t. a.
 t. u. m. f. u. a. n. d. a. c. o. m. p. r. i. m. i. s. i. a. n. t. s. u. n. t. a. u. t. e. m. h. e. c. . . E. g. u.
 m. e. n. h. e. r. e. d. i. t. a. t. e. m. a. c. q. u. i. s. i. e. n. t. s. i. o. p. p. o. s. i. d. i. i. n. s. u. r. a. n. t. a. s. t. r. i. d. i. u. i.
 l. i. b. e. r. a. u. s. a. n. i. m. a. c. o. n. d. i. c. i. o. n. e. f. u. i. t. i. t. e. m. s. i. v. o. l. a. n. t. h. a. b. e. r. l. i. b. e.
 d. u. m. s. i. v. e. l. d. e. p. a. n. o. u. e. l. d. e. b. i. t. o. i. d. e. m. s. a. t. i. s. f. e. c. i. t. . . I. t. e. m.
 e. l. i. u. m. n. i. s. i. f. i. o. n. a. n. c. i. a. u. e. l. s. u. b. a. t. p. i. d. i. u. m. u. g. n. o. u. e. l. a. q.
 u. a. n. n. o. n. d. e. b. e. t. q. u. a. r. i. t. a. m. d. e. c. i. m. o. d. e. d. e. b. i. t. o. u. e. l. n. a. t. o. u.

Detail van de oudst bewaarde kopie (ca 1350) van de Geraardsbergse keure (DEN HAAG, Koninklijke Bibliotheek).

Item vidi litteras illustris viri Balduini quod
 tunc Ego Balduinus flandri et hannonie comes
 regis a quibusdam magno auctoritate viris cum
 illud pro punitate et breuitate sui iurisdictione suffi-
 quat dicitur de boelaer in aquis in pastus que ad ep-
 iscopatum Balduino comiti ad episcopum Geraldinum et
 episcopum ad terram arabite et ab heersteke sic ducta
 que insuper aquis et pastus hores sui dicitur hoc
 quod et assensu tota ville dno et patre meo Baldu-
 deo Geraldinum medietate halles in die June
 dno flandri hannonie brabantie ad inhabitacione
 quorum et consilio et ponderant in episcopo Geraldino
 Sicut autem hoc ex quo aliquis in episcopo Geraldino hoc
 si voluit habere libertatem dimittens episcopum si de pacto
 pro prela layca non debet accipi coram decano et episcopo de
 sic de p. et matrimonio de actis huiusmodi re-
 in elemosina Item nato puero ex quibusdam legibus
 iudicat Et notandum quod heredes in elemosina da-
 acceperunt Altero p. mortuo si p. volu-
 scilicet Radianerit Radimomum sum ibidem
 Inxilio cont. et potestate appellatur et satisfactio
 lege et eadem iudicia que hucusque tenuerunt de-
 se de p. hoc fecit Item si quis aliquis voluerit
 si super scda h. gagerit sex libras Item si quis aliquis
 h. itaq. libertatem in a p. decessoribus nris et in
 in iuramentum et soluta p. maneat Geraldinum

Detail van een kopie van de keure (2e helft 14e eeuw) . . . "Item vidi litteras illustris viri Balduini..." Eveneens heb ik de akten gezien van de beroemde Boudewijn... (BRUSSEL, Algemeen Rijksarchief).

**STAMBOOM VAN
DE HANDSCHRIFTEN**

[1067-1070, Boudewijn VI, mondeling]

[1190, 1e schriftelijke versie, F. van de Elzas]

[1195-1202, Boudewijn IX]

[1274, Gwijde van Dampierre]

[1335, abt, Hendrik v.Schend.]

8. 17e eeuw, RAR, Ger., 259 bis.

3. 2e helft 14e eeuw, ARAB, Oork.Vlaand., 947

7. 1409-1411, RAR., Ger., 1390

1. ca 1350, Den Haag, Kon. Bibl.

4. 1e helft 16e eeuw, RAG., St.-Piet.abdij, 112

2. 15e eeuw, ARAB., Rekenkamers, 47

[1411], De Port.I, 239-241

11. 1993, Geraardsb., stadhuis

10. 1415, Rijsel, Depart., série B, 1399, 178

6. 1430, RAG., Kasselrij Aalst, 16.069.

5. 1477, RAG., Div. Chart., 626

9. 1740, RAR., Ger., 193.

1. DEN HAAG, *Koninklijke Bibliotheek*, Hs. nr. 75 D 7, f° 198 r°-v°.

De codex waarin de oudst bewaarde kopie van de keure van Geraardsbergen zich bevindt, is opgenomen in een reeks teksten die privileges en andere waardevolle documenten betreffende Vlaamse steden bevat. De teksten zijn meestal in het Latijn opgesteld, soms in het Frans. Als datum stelt men de periode 1330-1340 voorop. Het handschrift bevat 393 folia, meet 325 x 232 mm. en is in een 16e-eeuwse band opgeborgen. Hoe die codex in den Haag is beland, is niet duidelijk.

Op folio 198 r°-v° staat de tekst van de keure. De eerste letter is gehistorieerd en gerubriceerd. Ook de regest, die rechts op de rectozijde in de eigenlijke tekst is ingevoegd, is gerubriceerd. In de rand is er een beperkte versiering aangebracht.

2. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers, nr. 47, f° 1 r°-v° (14).

De regest staat, zoals gebruikelijk, bovenaan. De tekst is analoog aan die van Den Haag en is wellicht van iets latere datum. Ze heeft geen enkele versiering en is niet gerubriceerd.

De kopie is in een 14e-eeuwse katern van 13 folia bewaard en bevat naast de keure van Geraardsbergen ook die van de stad Aalst van 1174 en vervolgens 14e-eeuwse akten betreffende de verkoop van Mechelen en zijn afhankelijkheden, w.o. Geraardsbergen, door de Luikse prins-bisschop aan de Vlaamse graaf, Lodewijk van Nevers (1322-1346).

3. BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Oorkonden van Vlaanderen, 1e reeks, nr. 947.

Op een vrij goed bewaard perkament staat de integrale tekst van het vidimus van Gwijde van Dampierre uit 1274. De zegelloze kopie is van de tweede helft van de 14e eeuw en werd gebruikt in het dossier „*De politieke machtsverhoudingen...*”. Een foto van de akte stond op het voorblad van de catalogus van de tentoonstelling die in 1968 te Geraardsbergen werd georganiseerd.

4. GENT, *Rijksarchief*, Sint-Pietersabdij, 1e reeks, registers nr. 112, f° 113 v°-115 v°.

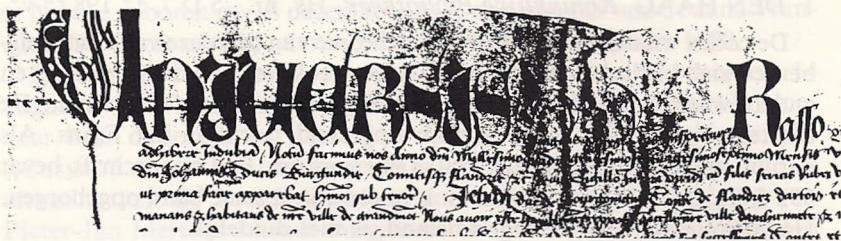
De kopie draagt als titel „Copie vanden vidimus van den privilegien” en beslaat drie folia. Het betreft een 16e eeuwse handschrift dat de rechten bevat die de abdij in het Land van Aalst bezat. Ook dit is een kopie van het vidimus van Gwijde van Dampierre.

5. GENT, *Rijksarchief*, Diverse charters, nr. 626.

Dit is het best bewaarde handschrift over de Geraardsbergse keure. Het is een vidimus op 1 september 1477 afgeleverd door Rasso vander Schueren, abt van de Sint-Adriaansabdij van 1461 tot 1488. Het eerste woord „universis” is in een sierlijk en groot handschrift, evenals de naam van de abt. De verschillende akten van respectievelijk Filips van

(14) L.P. GACHARD, *Inventaire des archives des chambres des comptes*, deel 1, Brussel, 1837, p. 215.

Detail van een vidimus door de Geraardsbergse abt Rasso vander Schueren (GENT, Rijksarchief).

de Elzas, Boudewijn IX en Gwijde van Dampierre kunnen goed van mekaar onderscheiden worden. De abt vestigde er zijn zegel aan, terwijl notaris Bernardus Hannoul, priester uit het bisdom Luik, het vidimus met zijn notarismark authentiseerde. Daarnaast waren de volgende monniken Laurentius Vroonhaghe, Adrianus de Zomer en Judocus de Borre ook nog getuigen. Het vidimus werd in opdracht van de stadsgriffie opgetekend en heeft derhalve een plechtig karakter.

6. GENT, *Rijksarchief*, Kasselrij Het Land van Aalst, nr. 16.069 (15).

Dit afschrift is op perkament, onbezegeld en is gekanselleerd door het aanbrengen van talrijke gaatjes op vier plaatsen in het perkament.

7. RONSE, *Rijksarchief*, Oud archief Geraardsbergen, nr. 1390, f° 3 r°-10 v° (16).

In een soort handleiding voor de Geraardsbergse schepenen bij de uitoefening van hun rechterlijke macht, staat in een mooi en regelmatig geschrift een Middelnederlandse vertaling van het vidimus van Gwijde van Dampierre. Het afschrift is geschreven tussen 1409 en 1411 en draagt als titel „Privilegien van Gheroudsberghe”. Op dit handschrift steunde professor Fr. Blockmans zich voor de uitgave van een middelnederlandse versie.

8. RONSE, *Rijksarchief*, Oud archief Geraardsbergen, nr. 259 bis, folio 180 r°-v° (17).

In dit register met als titel „Register van privilegien deser stede,

- (15) Het archief van „Het Land van Aalst” is onlangs door de heer Herman van Isterdael geïnventariseerd en zal na de bouw van het nieuwe stadsarchief naar Aalst overgebracht worden.
- (16) L.M. VAN WERVEKE, *Inventaris van het archief der stad Geeraardsbergen onder het oud regime*, Tongeren, 1935, p. 96, nr. 1390 = Handvesten, nr. 32 bis.
- (17) Voorheen bevond dit handschrift zich in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, *Handschriften en cartularia*, nr. 91 bis en nadien in het Rijksarchief te Gent.

1670''staat een zeer slordig geschreven kopie met vele schrappingen, latere aanvullingen en inktvlekken. De akte heeft als titel „Privilegie vande stede van Gheeraerdsberghe''. De datum en de tekst van twee artikels zijn onderstreept. Het betreft een kopie van een verloren vidimus die abt Henricus van Schendelbeke (1303-1332) op 4 november 1395 had geschreven en met een rood wassen zegel hangend aan een groene draad had bekrachtigd.

9. RONSE, *Rijksarchief*, Oud archief Geraardsbergen , nr. 193, folio 9 r°-12 v° (18).

De geauthentiseerde kopie van 20 juni 1740 op papier bevat de bekrachtiging van de keure door Jan Zonder Vrees, hertog van Bourgondië, op 3 april 1411. De akte van de hertog werd door De Portemont (19) nog afgedrukt maar is al geruime tijd, zeker sinds 1942, verdwenen.

10. RIJSEL, *Archives Départementales*, Série B, 1399, nr. 178 (20).

Eens te meer is het een abt van de Sint-Adriaansabdij die de keure vidimeert. De kopie is nu van de hand van Guillelmus van Voorde of Idegem (1410-1440).

Oorspronkelijk hing zijn zegel er nog aan, nu is er alleen nog de dubbele perkamenten staart. Ook hier zijn sommige woorden onderstreept. Het betreft een kopie van het vidimus van Jan Zonder Vrees, dat reeds vier jaar na de uitgifte door de hertog werd opgemaakt nl. op 16 juni 1415.

11. GERAARDSBERGEN, *Stadhuis*, inkomhal.

Dit is een hertaling in het hedendaags Nederlands van de keure van Filips van de Elzas uit 1190 op basis van de Middelnederlandse versie uit het Rijksarchief te Ronse en de vertaling van de Latijnse versie uit het Algemeen Rijksarchief te Brussel (21).

(18) M. VAN WERVEKE, *Inventaris...*, p. 26, nr. 193.

(19) A. DE PORTEMONT, *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre* 1, Gent, 1870, p. 239-242.

(20) E. DE COUSSEMAKER ed., *Inventaire analytique et chronologique des archives de la Chambre des Comptes à Lille*, Paris - Rijsel, 1865, p. 77.

(21) De hertaling steunt gedeeltelijk op de uitgave van *Politieke machtsverhoudingen...*, p. 47-49 en voor een ander deel op het werk van Geert Van Bockstaele, Louis De Cock en Anne-Marie Vanden Herrewegen.

In nomine domini Amen. Nos Henricus comes palatinus fflandrie et hainowie, comitis palatinus fflandrie et hainowie, salutem in domino sempiternam. Nos Henricus comes palatinus fflandrie et hainowie, comitis palatinus fflandrie et hainowie, salutem in domino sempiternam. Nos Henricus comes palatinus fflandrie et hainowie, comitis palatinus fflandrie et hainowie, salutem in domino sempiternam.

Detail van een 17e-eeuwse kopie van de Geraardsbergse keure (RONSE, Rijksarchief).

4. UITGAVE EN ANALYSE VAN DE KEURE

Uitgave (22)

„Allen, die zijn en zijn zullen, moeten weten dat mijn voorganger Boudewijn, graaf van Vlaanderen en Henegouwen, een allodium in de parochie Hunnegem van een zekere Gerald, een man van groot aanzien, heeft gekocht. Hij verkoos dat daarop een stad gesticht zou worden, naar de naam Gerald Geraaldsbergen genoemd.

Aangezien volgens hem het genoemde allodium omwille van de beperkte oppervlakte nauwelijks zou volstaan om er een stad te stichten, gaf hij een deel van dit allodium aan de heer van Boelare in leen, op voorwaarde dat die heer de noodzakelijke waterlopen, weiden en dergelijke aan de inwoners van Geraaldsbergen zou geven.

De heer van Boelare schonk daarop als vergoeding voor dit leengoed aan graaf Boudewijn ten voordele van de inwoners van Geraaldsbergen:

de Buizemont (23) zoals hij die zelf bezat, de Cortelake (24) en de weide vanaf de brug van Overboelare tot Hunnegem, vanaf de Dender tot het akkerland en vanaf de Hersebeek (25) zoals deze door de Duitsenbroek (26) stroomt.

Hij schonk alle weiden vanaf het kasteel van Nederboelare tot in Grimminge. Hij voegde er tevens die waterlopen of weiden aan toe die zijn eigen horigen en de inwoners van Geraardsbergen gemeenschappelijk konden gebruiken.

Bovendien verwierf de bovengenoemde graaf Boudewijn voor de Geraardsbergenaars het Raspaillebos zoals het afgebakend wordt door de oude weg die van Moerbeke naar Sint-Paulus (27) tot Dorlijns (28) leidt, de weg van Moerbeke tot de Ingelserbeek (29), tot het bos van de heer van Ophasselt, tot het bos van de heer van Schendelbeke, tot op de heuvel van Grimminge, tot het bos van Zandbergen, tot het bos van Waarbeke en tot het bos van Galmaarden.

Toen die zaken zo geregeld waren, riep hij de groten van Vlaanderen, Henegouwen en Brabant samen, aangezien de voornoemde stad gelegen was in het grensgebied van Vlaanderen, Henegouwen en Brabant en de vestiging weinig volk zou trekken als die niet door de grootste vrijheid gedragen werd. Met hun instemming en raad heeft graaf Boudewijn alles geregeld en aan de inwoners van Geraardsbergen die vrijheden verleend, die de voornoemde groten met hem gezworen hebben te onderhouden.

Het zijn deze:

1. Wie in de stad Geraardsbergen een erfbaar goed verwerft en zich volgens het oordeel van de schepenen aan de reglementen van de stad houdt, zal vrij zijn.
2. Wie de stad wil verlaten, heeft daartoe de vrijheid, als hij daar aan zijn verplichting en overeenkomsten heeft voldaan.
3. Niemand zal, tenzij vrijwillig, een tweegevecht aangaan of de vuur- of waterproef ondergaan.
4. Een leek moet voor een lekenaangelegenheid — een verplichting, een overeenkomst, een erfenis — niet verschijnen voor de deken of de bisschop zolang hij voor de schepenbank wil terechtstaan. De aangelegenheden die evenwel het kerkelijk recht aanbelangen, zoals geloof, huwe-

(22) De tekst is dezelfde als die van de keure in de inkomhal van het stadhuis te Geraardsbergen (zie supra nr. 11).

(23) Wijk in Geraardsbergen, gelegen tussen de Oudenberg en de Cortelake op de rechteroever van de Dender.

(24) Moerassig weidegebied gelegen tussen de Buizemont en de rechteroever van de Dender in de omgeving van Hunnegem.

(25) Of ook Molenbeek genoemd, die in Zarlardinge ontspringt.

(26) Wijk in Goferdinge, nu deelgemeente van Geraardsbergen.

(27) Gehucht in Galmaarden, grenzend aan Moerbeke.

(28) Vermoedelijk aan de grens gelegen van Moerbeke met Galmaarden.

(29) Beek die de grens vormt van Moerbeke, Onkerzele en Grimminge.

lijk en andere dergelijke gevallen, moeten voor de Kerk verantwoord worden.

5. Als iemand in de stad Geraardsbergen zonder erfgenaam blijft, is hij vrij zijn bezittingen weg te schenken en zijn erfenis als aalmoes zowel aan de Kerk als aan de armen te geven.

6. Als een kind, gesproten uit een huwelijk, enkel binnen de drempel van het huis gehoord werd en dadelijk sterft, zal, bij overlijden van vader of moeder, de erfenis en het geld volledig naar de langstlevende gaan.

7. Als zonen of dochters rijkdom of geld van hun ouders hebben gekregen, en een van de ouders sterft, en zij zouden willen verdelen wat zij eerder hebben ontvangen, dan zal dat opnieuw in gemeenschap worden gebracht.

8. Als de schepenen over een uitspraak twijfelen, zullen zij het onderzoek van de Gentse schepenen aanvaarden. Zij zullen echter dezelfde wet en dezelfde rechtspraak waaraan zij zich tot dusver hielden, verder naleven.

9. Bovendien als iemand een ander doodslaat of ledematen afrukt, zal hij de doodstraf krijgen of lid om lid geven, tenzij hij dit deed om zich te verdedigen.

10. Bovendien als iemand een ander verwondt, slaat, stoot, op de grond werpt of de haren uittrekt, zal hij 60 schellingen aan de graaf betalen. Gebeurt het op een maandag, dan zal hij de graaf zes pond betalen.

11. Bovendien als iemand een schepen of meier, in dienst van de graaf, beledigt zal hij 60 schellingen aan de graaf betalen. Gebeurt het op een maandag, dan zal hij de graaf zes pond betalen.

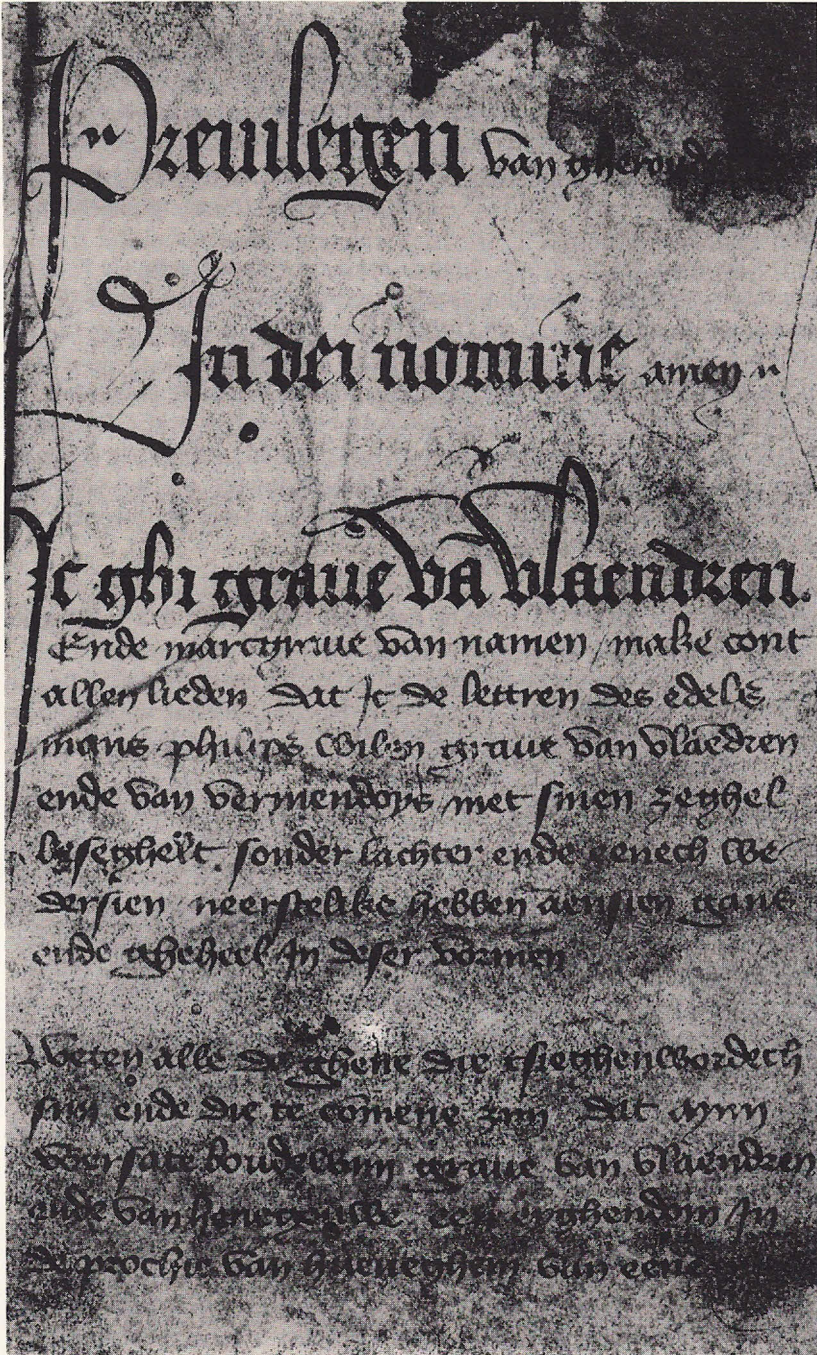
Opdat al die artikelen eeuwig ongewijzigd blijven, heb ik, Filips, Graaf van Vlaanderen en Vermandois, voor de inwoners van Geraardsbergen deze brief met het gezag van mijn zegel en bij kennis van getuigen bekrachtigd.

Waren getuigen: G(erard), prior van Rijsel (30), F(ernand), abt van Clairmarais (31), G(odefridus), abt van Geraardsbergen (32), N. Van Ariën, R. Van Assebroek, F. Rachier, F. de Wolf, R. clericus nu officiaal.

Gedaan in het jaar na de Geboorte van Onze Heer 1190.

- (30) Gerard van den Elzas of van Meesen, prior van de Sint-Pietersabdij te Rijsel.
 (31) Abt van 1186 tot 1190. De cisterciënzerabdij werd in 1140 door Dirk van den Elzas, graaf van Vlaanderen, gesticht.
 (32) Verkeerdelijk noteerde men steeds Gerardus als abt van de Sint-Adriaansabdij. De auteurs steunden zich hiervoor op een 17e-eeuwse abdijskroniek, die nogal wat chronologische fouten bevat. In een bijdrage van het *Monasticon belge* (deel VII, *Province de Flandre orientale*, deel 2, Luik, 1977, p. 80) heb ik dat recht gezet.

Detail van de oudst bekende Nederlandstalige versie (1409-1411) van de Geraardsbergse keure „Ic Ghi grave van Vlaendren...” (RONSE, Rijksarchief).

Analyse

Als men de stelling van Fr. Blockmans mag geloven — en tot hiertoe heeft nog geen enkele specialist die weerlegt — dan zou de eerste versie van de (mondelinge) keure uit de eerste drie artikels bestaan hebben. De acht overige werden volgens hem in de loop van de 12e eeuw in verschillende fasen door zijn opvolger Filips van de Elzas toegevoegd Art. 4 rond 1125; art. 5 - 6 - 7 ca 1125 - 1150; art. 8 na 1150 en art. 9 - 10 en 11 in 1190.

De keure is geen „grote” keure, zoals die van Atrecht (1157-1162) omdat er nog geen samenhangende maatregelen in vervat zijn in verband met de uitbouw van de grafelijke macht of de herziening van het strafprocesrecht met de rationalisatie van het bewijsrecht.

De keure kan men in twee delen opsplitsen: het eerste deel bevat de oprichting van de stad, de schenking van een goed en precies omschreven stuk grond en de goedkeuring door de groten van de drie gebieden Vlaanderen, het „Land van Aalst” en Henegouwen.

Het tweede deel bevat de eigenlijke privileges voor de inwoners van de stad gevolgd door de getuigenlijst.

Art. 1:

Hoe wordt een burger vrij? Als hij een bezit verwerft en zich volgens het oordeel van de schepenen aan de stadsinstellingen onderwerpt.

In andere steden moest de burger om vrij te zijn een eed van trouw aan de stadsheer afleggen of ter plaatse geboren zijn. Meestal was het poorterschap definitief na een verblijf van één of meerdere jaren.

Art. 2:

Dit behandelt de ontpoortering, die voor die tijd zeer gemakkelijk kon gebeuren. Niemand was verplicht om poorter van Geraardsbergen te blijven. Men mocht verhuizen wanneer men wou. Dit kwam tegemoet aan de wens van de nieuwe inwoners om over een grotere mobiliteit, nodig voor hun handelsactiviteiten, te beschikken.

Art. 3:

Voorziet de beperking van het gebruik van godsoordelen, waarvoor de stedelingen een grote afkeer hadden. In alle stadsrechten werd het gebruik ervan gevoelig verminderd.

Art. 4:

Dit zou het eerste artikel zijn dat veel jaren na de stichting van de abdij (1096) werd toegevoegd.

Art. 5:

Dit kan zowel afkomstig zijn van de mondelinge versie als van een latere periode. Aangezien Geraardsbergen in de beginfase zeker geen bloeiende stad kan genoemd worden (zie de historische context), denkt professor Blockmans dit artikel in de 12e eeuw te moeten situeren.

Art. 6:

Dit artikel ziet men eerder als een anti-clericale maatregel, waarmee de

Stadskeure van Geraardsbergen

Allen die zijn en zijn zullen moeten weten dat nyyn voorgaende Souvereyn graef van Vlaanderen en Fienegouwen en alldoer in de parochie Finnegem van een jekere Gerard een man van groot aanzien heeft gekocht en vercoft dat daarop een stad gesticht zou worden naar de naam Gerard

GERAARDSBERGEN

genoemt

Maagden volgens hem het genoemde alldoer in ommele van de beperkte oppervlakte nauwelijks zou volstaan om er een stad te stichten gaf hij een deel van dit alldoer aan de heer van Voelare in leen op voorswaarde dat die heer de noodzakelijke waterlophen weiden en dergelijke aan de inwoners van Geraardsbergen zou geven.

De heer van Voelare schonk daarop als vergoeding voor dit leengoed aan graaf Doudewijn ten voordele van de inwoners van Geraardsbergen de huyzenant zoals hij die zelf bezat de kortelake en de weide vanaf de brug van Overbeclare tot Finnegem vanaf de Dender tot het akkerland en vanaf de Herscheek zoals deze door de Duisselbroek stroomt.

Hij schonk alle weiden vanaf het kasteel van Nederbeclare tot in Grimminge. Hij voegde er tevens die waterlophen of weiden aan toe die zijn eigen horigen en de inwoners van Geraardsbergen gemeenschappelyk konden gebruiken. Hoeschelen vermerkt de boeringenoemde graaf Doudewijn voor de Geraardsbergen naam het Dapsalkhos zoals het afgebakend moet door de oude weg die van Noerbeke naar de Hauluis tot Orlins leidt de weg van Noerbeke tot Inagelsbeek tot het bos van de heer van Ophasselt tot het bos van de heer van Schendelbeke tot op de havel van Grimminge tot het bos van Gandobergen tot het bos van Waerbeke en tot het bos van Galmwarden.

Toen die zaken zo geregeld waren reis hij de groten van Vlaanderen Fienegouwen en Brabant samen aangien en voeromde stad gelogen was in het grenghebed van Vlaanderen Fienegouwen en Brabant en de vestiginge weering volk zon trekken als die niet door de grootste vrucht gedragen werd. Hier hun toetstemming en raad hem graaf Doudewijn alles gelyked en aan de inwoners van Geraardsbergen die vrucht berke end die de voeromde groten met hen gelyken hebben te onderhouden.

Wie in de stad Geraardsbergen een esbaar goed verniet en zich volgens het oordeel van de schepenen aan de realmenten van de stad houdt zal vry zijn.

Wie de stad nu verloten heeft waerof de vrucht als hij daar aan zijn nichten en ooverenkomst heeft voldaan.

Wie iemand zal laten verhuylig een huwegrecht aangaan of de muur of waterproef ondergaan.

- Een leik moet voor een lekenaanagelgenheid en verplijting een ooverenkomst en erfens niet vercoopen voor de deken of de bisschop zolang hij voor de ocheperbank wil terechtaan. De aangelogehende comend het kerselike recht aangelangen zoals geboef humilijk en andere dergelyke gevallen moeten voor de kerck verantwoord warden.
- Als iemand in de stad Geraardsbergen jonver erfgename blijft is hij vry van bezittingen weg te schenken en zijn erfens als aalmoes jonvel aan de kerck als aan de armen te geven.
- Als een kind geeypten mit een huwelyk cikel binnen dremsel van het huis gheoor werd en daadlyk sterft zal hij overleden van vader of moeder de erfens en het geld volledig naar de langstlevende gaen.
- Als sonen of dochters wilsom of ged van hun ouders hebben gekregen en een van de ouders sterft en zij zonden wilen verdelen wat zij eerder hebben ontfangen dan zal dat ontfanen in gemeenschap worden gebracht.
- Als de schepenen over een uitspraak huyfelen zullen zij het onderzoek van de Gentsche schepenen aan waarden. Zij zullen echter dezelfde wet en de zelfde rechtspreek waaraan zij zich tot dusver hebben verder naleven.
- Soerden als iemand ten ander doodstaar of levensaanfraekt zal hij de doodstraf kempen of lid am ho geven tenzij hij het deed niet zich te verdelgen.
- Soerden als iemand ten ander verwondt slaat stoot op de grond werft of de haren uittrekt zal hij odschellingen aan de graaf betalen. Gebeurt het op een maandag dan zal hij de graaf zes pond betalen.
- Soerden als iemand ten schepen of meier in dienst van de graaf beleidig zal hij zestig schellingen aan de graaf betalen.
- Gebeurt het op een maandag dan zal hij de graaf zes pond betalen.

Omdat al die artikelen eenigz ingewijngd zouden wylsen heb ik Philips graaf van Vlaanderen en Bermandois voor de inwoners van Geraardsbergen deze brief met hergezag van mijn zegel en by kennis van gemingen bevestigd. Waren aemmagt Gerard prior van Driel, Fernand abt van Clarmarais, Gerard abt van Geraardsbergen, Raon Breca, R. van Nisselroek, Raduerse de Dolf, A. clerics nu officiaal.

Stadskeure van Graaf van Vlaanderen, Verordening van de Raad der Graaf van Vlaanderen, 1179-1180
 Filips van der Elzas, graaf van Vlaanderen, Verordening van de Raad der Graaf van Vlaanderen, 1179-1180
 van Geraardsbergen, stad, stadsrecht en de weggele of de 1180-1181 verordening van de Raad der Graaf van Vlaanderen, 1179-1180
 Vertaling door Marie-Madeleine de la Motte, in: "Les chartes de la ville de Geraardsbergen" (1993) in: "Les chartes de la ville de Geraardsbergen" (1993)
 A. REYBROUCK, "Les chartes de la ville de Geraardsbergen" (1993) in: "Les chartes de la ville de Geraardsbergen" (1993)
 GERAARDSBERGEN, 1993. 1000 VAN DEN BERGHE, VOORLEEF, KUNSTENDEKORPERLIJK WARDEN, 1993. 1000 VAN DEN BERGHE, VOORLEEF, KUNSTENDEKORPERLIJK WARDEN, 1993. 1000 VAN DEN BERGHE, VOORLEEF, KUNSTENDEKORPERLIJK WARDEN, 1993.

Hedendaagse kopie (febr. 1993) van de Geraardsbergse keure (GERAARDSBERGEN, Stadhuis, inkomhal).

graaf zich verzet tegen de toekenning van de erfenis aan de Kerk.

Art. 7:

Dit artikel kan alleen maar gesitueerd worden in een periode waar de stad reeds een grote economische ontwikkeling kende nl. in de loop van de 12e eeuw.

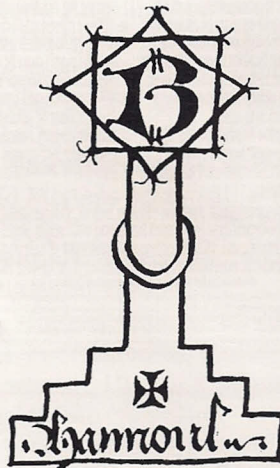
Art. 8:

Dit wijst op een hiërarchisering tussen de Geraardsbergse schepenbank en die van Gent; de Geraardsbergse schepenbank was nl. ondergeschikt aan de Gentse. Iets dergelijks vindt men sporadisch in de 12e maar meestal in de 13e eeuw.

Art. 9-10-11:

Het woord „bovendien” zou wijzen op de tweede aanvulling door Filips van de Elzas en tevens op een goed uitgebouwd strafrechterlijk apparaat van de Vlaamse graaf. De verdubbeling van de boete op een maandag heeft niet te maken met de zogenoemde „blauwe maandag” zoals sommige 19e-eeuwse historici nog interpreteerden — maar wel met het feit dat zoals nu nog steeds de markt op een maandag werd gehouden. De grote drukte verhoogde de kans op criminaliteit. In veel steden lag het bedrag van de boete voor die dag nochtans veel hoger, wat op een hogere graad van criminaliteit kan wijzen.

De vermelding van schepen en meier verwijst duidelijk naar de centralisatiepolitiek van de graaf die door het aanstellen van betaald een afzetbare ambtenaren zijn macht wilde vergroten en zich minder afhankelijk maakte van de lokale heren.

Notarismark van Bernardus Hannoul, die het vidimus van de abt bekrachtigde (GENT, Rijksarchief).

Tenslotte verwijst dit artikel naar één van de bijzondere vredes die in de middeleeuwen gangbaar waren, nl. de marktvrede. Onder bijzondere vrede verstaat men de uitzonderlijke wettelijke bescherming waarvan bepaalde personen (vrouwen of handelaars) bepaalde plaatsen (gebouw van de eredienst) of bepaalde tijdstippen (zoals hier de marktdag) genoten. De bijzondere vrede verbood alle geweld. Iedere daad die hem schond werd een misdrijf. In feite zijn de bijzondere vredes van sacrale oorsprong en behoren ze tot het Oudgermaans erfgoed. Sommige bijzondere vredes (vastentijd) zijn weliswaar in de loop van de tijd verdwenen maar andere, zoals de huisvrede, de marktvrede, de vrede van gewijde plaatsen zijn van kracht gebleven.

Hoewel in de Frankische tijd sporen van de marktvrede terug te vinden zijn, kende die bijzondere vrede zijn grote bloei pas vanaf de ontplooiing van de handel in de 11e en de 12e eeuw.

5. BESLUIT

Men kan niet ontkennen dat de graaf van Vlaanderen, Boudewijn VI, de ware stichter van Geraardsbergen is. Een aspect dat de stad nog te weinig heeft beklemtoond. Nergens, behalve in de neogotische muurschilderingen van L Bert - De L'Arbre, is er een of andere verwijzing naar de echte stichter van de stad.

Boudewijn VI bood met de keure voor die tijd ruime voordelen aan de stad. Op die manier hoopte de graaf veel mensen aan te trekken en maximale veiligheid te bieden. Het is evenwel niet honderd procent duidelijk welke privileges oorspronkelijk door Boudewijn VI werden gegeven en welke één van zijn opvolgers, Filips van de Elzas, eraan toevoegde.

Zeker is dat we dank zij de keure van Filips van de Elzas heel wat te weten komen over de stichtingsomstandigheden van de stad. Zo vernemen we dat Boudewijn een vrij groot „allodium”, eigen bezit, van Gerald (en niet van Gerard) heeft aangekocht; dat hij aan de lokale heer van Boelare een deel van dit allodium in leen gaf, dat hij zeer nauwkeurig omschreef. Hierdoor krijgen we een schat aan toponymische gegevens. Voorts vernemen we dat hij aan de inwoners van de stad het omvangrijke nabijgelegen Raspaillebos schonk; dat hij dit slechts toezegde na advies van de groten uit Vlaanderen, Henegouwen en het Land van Aalst, dat toen nog als Brabant werd aangeduid. Alle groten hadden gezworen de vrijheden te respecteren.

Nadien volgen de privileges, die betrekking hebben op de persoonlijke vrijheid, de juridische aspecten, het erfrecht en ten slotte het strafrecht.

De keure werd in 1190 afgerond met de slotformule, het eschatocol met de corroboratio, de subscriptio en de datio. Daarin vermeldt Filips van de Elzas, dat hij de keure met zijn zegel bekrachtigt. Dat deden ook de acht andere getuigen, waaronder Godefridus abt van de Sint-Adriaansabdij.

Meer en meer lijkt het erop dat de start niet zo vlot verliep als men gehoopt had. De strijd tussen de erfgenamen van Boudewijn VI, die zich o.a. in de streek van Geraardsbergen afspeelde, kan daarvoor een verklaring zijn. Dat de benedictijnen pas een kwarteeuw na de stichting van de stad van Dikkelvenne naar Geraardsbergen verhuisden, wijst naar dezelfde onveiligheid die in de streek heerste. Wellicht kwam de stad voorgoed tot ontwikkeling op het einde van de 11e of in het begin van de 12e eeuw. Zeker is dat de reeds bestaande historische en toponymische studies over Geraardsbergen dringend moeten aangevuld worden met een degelijk archeologisch onderzoek. Pas dan zal men een betere kijk hebben op de eerste decennia van de door graaf Boudewijn VI gestichte nieuwe stad.

Geert Van Bockstaele
Bevegemstraat 14
9620 Zottegem

* Met dank aan mevrouw Anne-Marie Vanden Herrewegen, die de tekst grondig heeft nagelezen en gecorrigeerd.

IN DE SCHADUW VAN DAENS: JAN BIJL IN HET WERK VAN ROELANDT EN BOON

R.J. VAN DE MAELE

Het leven en de strijd van Adolf (1839-1907) en Pieter Daens (1842-1918) zijn een mediafenomeen geworden. Nadat Louis Paul Boon in verzuild Vlaanderen met *Pieter Daens* (1971) heel wat heilige huisjes had neergehaald en voor zijn historische fictie eindelijk met een staatsprijs werd beloond, werd de Aalsterse revolutie na veel aarzelingen ook verfilmd en kijkend Vlaanderen (her)ontdekte een brok sociale geschiedenis. Als boek en als film werd het Daens-verhaal twee maal een voltref, maar in de schaduw van Daens dreigen de naam en het leven van Jan Bijl geheel in de mist te verdwijnen.

Jan Bijl heeft uitvoerig aandacht gekregen in een brochure van L. Roelandt, *JAN BIJL of de geboorte van het socialisme te Aalst*, in Boons dubbelroman over de Kapellekensbaan — als meneerke brys (1) — en in *Pieter Daens*, waarin Boon zijn bronnen vermeldde. Boon had vooral gebruik gemaakt van de brochure van Roelandt, die zelf de memoires van Sooike van der Niepen had aangeboord. Ook Boon heeft die memoires kunnen inkijken en in *De Zwarte Hand* (1976) schreef hij dat Aart Niels — in de kroniek van het Aalsters anarchisme werden vele familienamen vervangen door schuilnamen — „alles en nog wat op de voet volgde.” (Boon, 1976: 45) Memoires zijn een gevaarlijk terrein, vooral voor amateur-historici, en het is niet ondenkbaar dat Van der Niepen (Niels) Roelandt met verkeerde gegevens heeft opgezadeld, tenzij Roelandt zelf steken heeft laten vallen, die Boon zonder meer heeft *opgeraapt*. Er is in elk geval iets raadselachtigs aan de hand met de geboortedatum en -plaats van Jan Bijl.

Roelandts verhaal begint als volgt: „Toen Jan Amand Bijl de 22e Juli 1856 het levenslicht zag, woonden zijn ouders, Felix Bijl, bediende, en Carolina Petronella Schuermans, in de Nieuwstraat, 76a, te Aalst, in het huis genaamd „De Oude Goudbloem”.

Jan Bijl studeerde flink in het Jezuïetencollege zijner geboortestad en leerde er verscheidene talen. Hij werd chef-boekhouder bij een firma die thans nog bestaat en in de volksmond „Bij Kapiteintjes” genoemd wordt.” (Roelandt, 1946: 7)

- (1) Tijdens de ontstaansperiode van de dubbelroman gebruikte Boon ook wel eens meneerke byl, zoals in volgend fragment: „Emiel moyson is er geweest, de student... en zetternam, de schrijver... en julius vuylsteke, de dichter... en meneerke byl, de hoofdboekhouder...”, „Een terugblik”, *Front*, 14 april 1951. Opvallend is dat hij reeds bij het schrijven van de roman(s) gebruik maakte van *Recht en Vrijheid*, waar meermaals naar verwezen werd.

Boon verknipte Roelandts bericht en pakte eerst met Bijls beroep uit en pas dan met zijn geboortedatum en -plaats: „Zelf wist ik [Pieter Daens, rvdM] geen oplossing te bedenken, maar wel leefde in het stadje een andere man die door de algemene honger, de samenscholingen en het inslaan van fabrieksvensters aan het nadenken was gezet: de chef-boekhouder der garenfabriek Van der Smissen, met naam Jan Byl.” (Boon, 1971: 55) „Hij was geboren 22 juli 1856 in het huis genaamd de Oude Goudbloem, in de Nieuwstraat. Net als mijn broer Adolf studeerde hij aan het college der jezùieten in de Pontstraat, en werd dan chef-boekhouder bij Van der Smissen, de liberale garenfabriek die 'Kapiteintjes' werd genoemd.” (Boon, 1971: 56)

Maar hoe luidt de geboorteakte van Jan Bijl? Er zijn enkele kleine, maar niet onbelangrijke verschillen tussen de ambtelijke vaststellingen en de verwerking ervan door Roelandt en Boon.

'T jaer achttien honderd vyf-en-vyftig, den dry en twintigsten july, ten tien uren een kwart voor middag, voor ons Carolus De Witte, schepen, Ambtenaer van den Burgerlyken Stand der stad Aelst, regterlyk Arrondissement Dendermonde, Provintie Oost-Vlaenderen, is verschenen Felix Byl, schryver, oud een en veertig jaren, geboren te Geerardsbergen, woonende te Aelst, St. Joorisstraet, de welken ons heeft ver-toond een kind van het mannelyk geslacht, geboren binnen deze stad, gisteren twee en twintigsten july, om dry uren 's morgens, van hem verklaerder en van zyne echtgenoot Carolina Petronilla Schuermans, particuliere, oud zes en dertig jaren, geboren te Arendonck en waeraen hy verklaerd heeft te willen geven de namen van Joannes Amandus Byl, de voornoemde verklaring en vertooning gedaen in de tegenwoordigheyd van Constantus Colpaert, facteur, oud veertig jaren, woonachtig te Aelst en Petrus Carolus Colson, kamerbode, oud vier en veertig jaren, woonachtig te Aelst, getuygen hier toe door den declarant aenzocht: welke akte wy na gedane voorlezing geteekend hebben met den vader en de getuigen.

De vader tekende heel expansief en haast modernistisch de akte; de andere handtekeningen beantwoordden meer aan het schriftbeeld van die tijd.

Roelandt kwam twee maal dicht in de buurt van de officiële geschiedschrijving; of hij daarbij uitsluitend het spoor van Van der Niepen volgde, of ook andere bronnen raadpleegde, is helaas niet meer te achterhalen. Maar hoe ging het verhaal verder? Bij Roelandt stond Jan Bijl centraal en de levensschets was dan ook uitgebreider dan Boons verscheurd portret. In *Pieter Daens* had Jan Bijl (Boon schreef steeds Byl) weliswaar een belangrijke bijrol, maar het bleef een bijrol en daardoor is het portret als een grote puzzel die, eens gelegd, ongeveer samenvalt met het beeld dat Roelandt heeft opgehangen. Merkwaardig is wel dat Boon enkele details bij elkaar heeft gesprokkeld die Roelandt niet heeft

13^e JAARGANGN^o 4 - OOGST 1946

Een bijdrage tot de
geschiedenis van de
Arbeidersbeweging
in Vlaanderen

D O O R

L. ROELANDT

Met de brieven van
 VADEMANSELE

GR
 7 FRANK

Kaft van het werk van L. Roelandt over Jan Bijl, uitgegeven in de Germinal-Reeks door de S.M. „Het Licht” te Gent.

vermeld. Beide amateur-historici beschreven Jan Bijls poging om een onafhankelijke vakbond te stichten en stelden vast dat hij ontmoedigd en gebroodroofd in 1886 Aalst verliet:

„Hij vertrok naar Londen, waar hij een mager stuk brood verdiende met les geven. Niet lang daarop vond hij een betrekking in een fabriek in Manchester.” (Roelandt, 1946: 21)

„Hij verliet zijn geboortestadje om een bestaan te zoeken in Brussel, waar zijn broer woonde. Hij verdiende er een mager stuk brood met lesgeven, doch zelfs daar werd hij vervolgd en gebroodroofd. [...] In datzelfde jaar 1886 vertrok hij naar Manchester, waar hij in een fabriek tewerkgesteld raakte.” (Boon, 1971: 63)

Hier duikt een vrij belangrijke nuance op: naar Manchester met Brussel of Londen als tussenstap? Indien Boon het bij het rechte eind had, hoe heette die broer en hoe oud was hij? En welke bron heeft hem dat belangrijk detail verschafte? Op 3 augustus 1895 verscheen in *Vooruit* het artikel 'Op, Gentsche werkers' waarin een zeer korte biografie van Jan Bijl werd verwerkt en wellicht dankt Boon zijn nuance aan die gegevens. In het artikel was er geen sprake van een broer die in Brussel woonde, maar er werd wel op gewezen dat Jan Bijl naar de hoofdstad trok: „Jan Bijl, boekhouder in het huis Van der Smissen en de enige steun van zijn vijfenzeventigjarige vader, gewezen bediende der zelfde firma, werd zijn plaats ontnomen. Jan Bijl, arm als Job, daar hij zijn jaarwedde weggaf aan de armen, moest uit Aalst weg. Hij zocht te Brussel, dwaalde en smeekte overal tevergeefs en tenslotte moest hij zijn uurwerk verkopen om naar Engeland te reizen en daar een bestaan te vinden.”

In augustus 1895 was Jan Bijl heel even opnieuw in België en in Aalst werd zijn tijdelijke aanwezigheid opgeluisterd met meetings en feesten (2). Ook hier heeft Boon het door Roelandt opgehangen beeld aange-

(2) Aan de feestviering werd o.a. aandacht besteed in *Vooruit* van 3 en 6 augustus 1895.

past aan de historische werkelijkheid, of aan de memoires van Van der Niepen, die helaas verloren zijn gegaan (3).

„Prosper Boudewijn was met Jan Bijl in betrekking gebleven en had hem zelfs in Engeland een bezoek gebracht. Tien jaar na zijn vertrek uit zijn geboortestad is Jan Bijl nog een keer te Aalst geweest. Toen Boudewijn hem daartoe overhaalde, was zijn plan waarschijnlijk, hem er te houden...” (Roelandt, 1946: 27)

„Voor de maand augustus hadden ze indrukwekkende feesten voorzien. Er werd in België een internationaal socialistisch congres gehouden en de Engelsen hadden Jan Byl gevraagd als vertaler eraan deel te nemen (4). [...] Prosper Baudewijn, door de Gentenaars aangesteld om een waakzaam oog te houden op de bakkerij en coöperatieve, trachtte Jan Byl nog te overhalen om in Aalst te blijven en er boekhouder van de coöperatieve te worden.” (Boon, 1971: 213)

Jan Bijl sloeg het aanbod af en ook deze fase werd door beide auteurs met belangrijke nuances afgerond:

„Het feestcomité bood hem een blijvend aandenken aan: een album met foto's van zijn oude kameraden, om in Engeland aan zijn aanstaande vrouw te laten zien, hoe dankbaar de Aalsterse arbeiders hem waren, en bleven, voor wat hij voor hen gedaan had.” (Roelandt, 1946: 28)

- (3) Zie o.a. B. VAN HOORICK, „Socialistische lokalen te Aalst van 1885 af” (deel I tot 1918), *Voor Allen*, 1 april 1988, p. 6: „...Deze cahiers gingen verloren. Sookie van der Niepen is als anarchist de hoofdfiguur in „De Zwarte Hand” van L.P. Boon.”
- Het verlies van die cahiers is om een tweetal redenen te betreuren: (I) een nieuwe lezing van dat *levensverhaal* had onderzoekers in staat kunnen stellen de invloed van Van der Niepen op Roelandt en Boon te onderzoeken en (II) de cahiers hadden het uitgangspunt kunnen zijn voor een historische terugblik, zoals die van Jozef Volckaert, *En dat alles voor een paar tirannen* Hierinneringen van een socialistisch arbeider, Leuven, Kritak, 1983, met een historische aanvulling en interpretatie door F. Uytterhaegen en G. Vanschoenbeek. In Engeland werd door John Burnett een vrij groot aantal levensverhalen verzameld in *Useful Toil* Autobiographies of working people from the 1820s to the 1920s, Harmondsworth, Penguin Books, 1977. Uit die autobiografieën konden waardevolle historische conclusies worden getrokken.
- (4) Het congres waar Boon naar verwees was het Tweede Internationaal Congres der Textielarbeiders, dat in augustus 1895 in Gent werd gehouden. Het eerste congres ging een jaar eerder in Manchester door en in Gent namen o.a. volgende Engelse afgevaardigden deel aan de werkzaamheden: Holmes, Mawdsley en Wilkinsson. Gedurende de gehele congresstijd werd in *Vooruit* uitvoerig aandacht besteed aan de besprekingen.

„Jan Byl weigerde echter de plaats van zijn vroegere medewerker in te nemen. Ik heb die dag met hem gesproken. Hij vertelde me ook nog, dat hij sinds enkele maanden, op 26 januari, in Engeland getrouwd was met een vrouw uit Manchester, Maria Westhead, en dat hij zijn vrouw nooit zou kunnen overhalen naar Aalst te komen wonen.” (Boon, 1971: 214)

Terwijl Roelandt het over een gepland huwelijk had, vermeldde Boon de datum van het (reeds gesloten) huwelijk en de naam van de bruid.

Ook het einde van de *biografie* is bij beide auteurs licht verschillend en uit de door Boon vermelde details blijkt dat hij als aanvullende bron, naast *Vooruit* ook *Recht en Vrijheid* (5) heeft geraadpleegd:

„Jan Bijl overleed de 22e Januari 1903, in Engeland, ver van zijn Aalsterse arbeiders voor wie hij zonder aarzelen zoveel offers had gebracht. In 1921, op aandringen van de socialistische gemeenteraadsleden, werd zijn naam aan een straat gegeven (6).” (Roelandt, 1946: 29)

„Vanuit Engeland kwam een doodsbericht: Jan Byl, stichter van de allereerste vakbond in Aalst, was niet meer. Hij stierf op 21 januari te Beeburg, in de ouderdom van 47 jaar. De Engelse Maria Westhead, met wie hij trouwde in 1895, was bij zijn overlijden in de laatste dagen ener zwangerschap en reeds moeder van twee andere kinderen. *Recht En Vrijheid*, en ook *Vooruit*, deelden mee dat een almanak was uitgegeven, 'met erin het portret van onze

- (5) In *Recht en Vrijheid* van 25 januari 1903 verscheen een kort herinneringsartikel waaruit hierna de belangrijkste elementen worden geciteerd:

„Onze vriend Jan Byl, de stichter der werkersverenigingen in Aalst, is te Beebury in Engeland overleden.

Hij was 47 jaar oud, en laat een weduwe met twee kinderen na, die deze maand het daglicht aan het derde zal schenken.

Jan Byl was een ware voorstander der werklieden, geacht en bemind door al de rijke en arme lieden onzer stad.

[...]

Hij was verloofd met eene begoede burgersdochter, een enig kind, en zelfs tot daar was de vervolging hem bijgebleven, want deze dochter, die zeer christelijk was, werd overvallen door de geestelijkheid, en wilde Jan Byl met haar kunnen huwen, dan moest hij afstand doen van de socialistische partij.

En weer bleef hij koel; liever dan de ware werkerspartij te verlaten, offerde hij zijn beminde, en kon in Aalst geen bediening meer krijgen, en hij vertrok naar Engeland om er in de noodwendigheden van het leven te voorzien.

[...]

Hij leefde voort in een socialistisch midden en meermalen ontmoetten wij hem op internationale socialistische congressen, waar hij als vertaler dienst deed.”

- (6) Zoals gewoonlijk was het commentaar van Roelandt bij benadering juist; tijdens de gemeenteraad van 6 juni 1922 stelde H. Filips voor een straat naar Jan Byl te noemen (zie *De Volksstem*, 8 juni 1922) en in 1927 werd het voorstel herhaald (zie *De Volksstem*, 27 februari 1927). De straatnaam werd aanvaard in 1930.

vriend Jan en dat de werklieden dit portret bewaren moesten...’’
(Boon, 1971: 392).

Boon heeft soms bijna letterlijk het relaas van Roelandt overgenomen, relaas dat gebaseerd was op *memoires*, maar nu en dan heeft hij enkele details aan de biografie toegevoegd, die tegen Roelandts beschrijving indruisen of ze *vervolledigen*: de vlucht naar Engeland verliep met een halte in Brussel in plaats van een eerste (voorlopig) verblijf in Londen; Jan Bijl was al gehuwd toen hij in 1895 nog eens in Aalst was en toen hij overleed, op 21 in plaats van op 22 januari 1903, was zijn echtgenote aan een derde zwangerschap toe. Jan Bijl haalde dus net niet zijn achtste huwelijksverjaardag, maar had reeds twee (bijna drie) kinderen. Precies in 1903, het jaar dat Jan Bijl overleed, verscheen het tweede deel van *Histoire de La Coopération en Belgique* waarin Louis Bertrand enkele woorden aan Jan Bijl wijdde: „C’ est un ouvrier, Jean Byl, qui fut le principal fondateur des sociétés ouvrières alostoises, mais le concours dévoué de P. Baudewijn, de Gand, fut des plus précieux à cette œuvre coopérative (7).’’ Het was een mooi eresaluut, maar wat is er van dat alles terug te vinden in officiële documenten en kranten uit die tijd?

Ouders en grootouders

Zoals dat ten dele voor de gebroeders Daens het geval was — hun vader, Ludovicus, werd in Hansbeke geboren —, waren de ouders van Jan Bijl *inwijkelingen* (op zoek naar werk?). Felix Bijl werd geboren op 16 mei 1814 in Geraardsbergen, in de Denderstreek. Bij zijn geboorte was zijn vader, Jacobus Laurentius Bijl, eenenveertig. Volgens de geboorteakte was hij *cabaretier*. Jacobus Laurentius Bijl overleed op 31 mei 1833 in Geraardsbergen; bij zijn overlijden was hij zestig jaar oud en hij was niet langer cabaretier, maar deurwaarder. Uit de overlijdensakte blijkt dat de aangifte gebeurde door een oudere broer van Felix. De moeder van Felix was Joanna Petronilla Verhassel, de tweede echtgenote van Jacobus Bijl, die eerder weduenaar van Barbara de Namur was geworden.

Ongeveer twee jaar na de geboorte van Felix zag zijn zuster Alexandrina het levenslicht (8 mei 1816). Zij huwde op 6 september 1844 met Augustus De Brauwer.

Jan Bijls moeder, Carolina Petronella Schuermans kwam op 17 april 1819 ter wereld in Arendonk, in de Antwerpse Kempen; haar vader heette Christianus en haar moeder Elisabeth de Vocht. Bij de geboorte was de vader zevenentwintig en de moeder was twintig jaar oud. Christianus Schuermans was landbouwer en overleed op 17 oktober 1835.

Het huwelijk van Felix Bijl en Carolina Petronilla Schuermans toont aan dat geografische mobiliteit ook reeds in dat verre, *trage* verleden

(7) L. BERTRAND, *Histoire de la Coopération en Belgique*, Tome II, Bruxelles, Dechenne & Cie, 1903, p. 562.

aan de orde was — uit noodzaak of uit innerlijke gedrevenheid... In de bevolkingsregisters van Aalst treft men meermaals de naam Bijl (Byl) aan, waarbij de geboorteplaats van de inwoners Viane en Overboelare was, in de omgeving van Geraardsbergen (8). Bijl (Byl) was blijkbaar een vaak voorkomende naam in de omgeving van Geraardsbergen; er was ooit sprake van de luciferfabriek Byl-Campen en van Victor Bijl, die er in 1872 een katholiek informatieblad stichtte en later uitweek naar Aalst (9).

Felix Bijl en Carolina Schuermans trouwden op 10 september 1846 in de geboorteplaats van de bruid, Arendonk. In de akte werd vermeld dat Felix Bijl in Arendonk verbleef en geen beroep had; zijn vorige verblijfplaats was Adinkerke. De toestemming van zijn moeder bleek uit een akte die op 29 juli 1846 werd verleden voor notaris Joseph Louis de Clercq te Geraardsbergen. Carolina Schuermans was *naeyster* toen ze in het huwelijk trad en ook zij had in Adinkerke gewoond. Ook de moeder van de bruid, die in Turnhout woonde, stemde bij notariële akte in het huwelijk toe.

Jan Bijl heeft later, noodgedwongen, ongeveer het pad van zijn ouders gevolgd en definitief zijn geboortegrond verlaten. Als persona non grata in de textielstad Aalst week hij uit naar 'Cottonopolis' zoals Manchester wel eens genoemd werd en zo liep hij ook enigszins in het spoor van andere uitwijkelingen: „It is generally accepted that the manufacture of cotton goods was introduced into England by refugees from the Low Countries who had been persecuted by the Spaniards for their religious beliefs.” (Vigier, 1970: 84)

- (8) Eveneens uit Geraardsbergen afkomstig was de laatste abdis van het klooster Ten Roosen, Felicitas Byl (1768-1813).
- (9) Zie E. DE NAUW, „De sociaal-ekonomische toestand in het arrondissement Aalst rond 1886”, *Voor Allen*, 16 september 1983 (deel XXI) en 9 december 1983 (deel XXV).

Het gezin in Aalst

Nadat het echtpaar Bijl-Schuermans zich in Aalst had gevestigd, werden achtereenvolgens een levenloos kind van het vrouwelijk geslacht (25 september 1850), Joannes Amandus (1855), Rufinus Mauricius Ghislanus (11 april 1858-18 april 1858) en Coleta Ludovica Ghislana (22 oktober 1862-14 november 1862) geboren. Bij de geboorte van Rufinus woonde het gezin Bijl niet meer in de Sint-Jorisstraat nr. 30, maar in de Gentsestraat en bij de geboorte van Coleta werd als woonplaats enkel Schaerbeke vermeld. Toen het echtpaar in de Sint-Jorisstraat woonde, zorgde het ook voor Marie Caroline Quintin (Geraardsbergen, 21 januari 1850), het dochtertje van Franciscus Ghislenus Quintin (29 juli 1804) en Ida Bijl (22 augustus 1807), een oudere zuster van Felix Bijl. Volgens de telling van 1856, woonden op hetzelfde adres ook nog Theresse Backaert, *servante*, geboren te Aalst en 27 jaar oud en Eugenie Slagmulder, eveneens *servante*, geboren te Erondegem op 4 februari 1844 (10).

Later verhuisden ze naar de Nieuwstraat en de Hoogstraat, waar Carolina Petronella Schuermans overleed op 26 juni 1881. Haar echtgenoot, Felix Bijl, overleefde haar vele jaren; in het reeds vermelde artikel dat op 3 augustus 1895 in *Vooruit* verscheen werd immers het volgende vermeld: „Vanuit Engeland, waar Jan Bijl gehuwd is en weldra vader van familie zal worden, onderhield hij, sedert zijn vertrek, zijn thans vierentachtigjarige vader, die hij nu misschien voor een laatste maal, schreef hij ons, zal kunnen omhelzen.”

In de Hoogstraat, waar Jan Bijls moeder is overleden, woonde ooit Boons grootvader Louis Verbestel, samen met zijn ouders Paschasius Verbestel en Sidonia Petit. De naam Petit kwam wel meer voor in de Hoogstraat; het was immers in het lokaal van Albert Petit, in diezelfde Hoogstraat, dat Jan Bijl volgens Roelandt vertelde dat hij een bezoek had gebracht aan enkele socialistische leiders in Gent.

Jan Bijl, die alleszins het voorrecht had een vader te hebben die qua achtergrond boven de analfabetische massa uitstak en zelf ooit bediende was geweest bij Van der Smissen, heeft volgens Roelandt en Boon de kans gekregen zijn talent te ontplooien aan het Sint-Jozefscollege te Aalst. Gelet op de onnauwkeurigheden in hun relaas, werd aan de directie van het Sint-Jozefscollege gevraagd of die stelling hard te maken is door leerlingenlijsten of andere archivalia? Indien Jan Bijl er inderdaad school had gelopen, dan had hij er wellicht de stamvader van de *kasteelheertjes* gekend, Karel Edmond de Vis, een tijdgenoot van Jan Bijl, die in 1871 aan het college werd ingeschreven (11). Op 3 maart 1993 deelde W. Heyvaert s.j., directeur, me het volgende mede: „Wij beschikken over twee verschillende wellicht heel betrouwbare leerlingenlijsten van die jaren: op geen van beide komt Jan Bijl voor. Ook in de palmares met

(10) Stadsarchief Aalst, Telling 1856, boek 5, folio 180.

(11) Zie E. VAN DER ELST, „Louis Paul Boon's ondergang der Kasteelheertjes” (deel IV, *Nieuwe Gazet van Aalst*, 1 oktober 1982, p. 20.

de uitslagen heb ik zijn naam niet teruggevonden. Het lijkt mij dan ook uitgesloten dat Jan Bijl leerling is geweest aan het Sint-Jozefs-college."

Waar heeft Jan Bijl dan wel school gelopen? Er waren niet veel alternatieven en uit de archiefstukken van de Ecole moyenne de l'Etat à Alost, bewaard in het Koninklijk Atheneum Aalst, blijkt dat Jean Byl daar leerling is geweest. De studieprefect, H. Teurlings, bezorgde me op 2 april 1993 het rapport van het schooljaar 1869-1870 en daaruit blijkt dat Jan Bijl ziek was in de periode januari-februari 1870. Uit de resultaten voor *religion, Français, Flamand, mathématiques, histoire et géographie, calligraphie en dessin* blijkt dat Jan Bijl een vrij goede leerling was, maar toch minder goed presteerde dan zijn bekend geworden klasgenoot Nestor de Tière (1856-1920), wiens vader door de Aalsterse garenfabrikant Jemie naar het stadje aan de Dender was gehaald om er een fabriek te bouwen.

Een andere vraag die door Boon werd omzeild en door Roelandt slechts terloops werd behandeld: woonde Jan Bijl nog bij zijn ouders toen hij voor de gebroeders Van der Smissen werkte, of huurde hij zelf een huis? Roelandt vermeldde dat er vergaderingen werden gehouden in zijn huis aan de Houtmarkt. (Roelandt, 1946: 15)

Een onpartijdige vakbond?

De stichting van de eerste 'onpartijdige' vakbond in Aalst is een raadselachtige aangelegenheid. Roelandt en Boon hebben éénduidig Jan Bijl als initiatiefnemer vermeld, maar ze hebben beiden ook op de instemming van de gebroeders Van der Smissen, de werkgever van Jan Bijl, gewezen en heel even lijkt het erop dat Prosper van der Smissen de vlam aanwakkerde: „Moest het niet zijn voor dit en dat, *ik zou mij godverdomme zelf aan het hoofd ener beweging stellen* en het werkvolk de laatste fabriek doen afbranden." (Boon, 1971: 58-59) Dat de gebroeders Van der Smissen de vakbond van Jan Bijl niet meteen de grond inboorden — en dat is een eufemisme — lijkt een vaststaand feit waarover Jan Bijl zelf getuigenis aflegde in *Vooruit*, maar wat waren hun motieven? Wilden ze op die manier de katholieke werkgevers, die lagere lonen betaalden, een hak zetten? Het is niet onwaarschijnlijk, maar het blijft een hypothese. Vooral Jan Bijls 'Korte schets uit de historie van de overleden Aalsterse werkmansbond', die op 4 en 5 augustus 1895 in *Vooruit* verscheen zet die hypothese kracht bij. Het artikel werd grotendeels door Boon verwerkt en de krachtterm van Prosper van der Smissen werd letterlijk uit *Vooruit* overgenomen; Bijl noemde destijds August Devuyst als getuige van het voorval. Andere uitspraken van Prosper van der Smissen die de hypothese voeden werden door Boon niet opgenomen. Jan Bijl schreef: „De heren Van der Smissen wakkerden mij nu dagelijks door hun raadgevingen aan en briefden mij al de gezegdens over van personen uit hun stand, nl. hun gesprekken met Leon Schellekens, over mijnheer De Bruyn van Dendermonde en zijn bemoeiingen met de werkmanskwesie alsook de ruzie die M. Prosper met de heren

Ch. Cumont en Louis van Langenhove in de 'Comte d'Egmont' over dezelfde zaak gehad hebben." De steun van zijn werkgever werd door Jan Bijl ook als „onderduims aanwakkeren” beschreven en er is een hemelsbreed verschil tussen het aanvaarden en het onderduims aanwakkeren van een beweging. De houding van Prosper van der Smissen, zoals beschreven door Jan Bijl zelf, was vrij dubbelzinnig. Aan de ene kant wilde hij afrekenen met de *loonbedervers* (zoals Jemie en Leirens) en aan de andere kant stelde hij dat zijn arbeiders nooit zouden moeten staken: „Zeg aan de gasten dat ze bij ons nooit in grève zullen moeten gaan [...] ik zal altijd trachten de hoogste van de stad te blijven.”

Later heeft de socialistische arbeidersbeweging die eerste poging om een vakbond te stichten in haar eigen geschiedenis ingeschreven, hoewel er ten tijde van het gebeuren geen aandacht aan besteed werd in *Vooruit*. Uit de doelstellingen van de *werkmansvereniging*, zoals ze door Jan Bijl zelf op 5 augustus 1895 in *Vooruit* in herinnering werden gebracht, blijkt duidelijk dat er naar een brede basis werd gestreefd: „Als werkende leden zouden aanvaard worden: 1. Gewone arbeiders; 2. Fabriekswerkers en werksters; 3. Kleine meesters zonder gasten of ten hoogste met één leerjongen werkend; 4. Kleine — geen eigenaars zijnde — neringdoende burgers, als winkeliers, herbergiers, bakkers, enz., in 't kort al de personen tot de werkende stand behorend.” Die opzet was veel ruimer dan de socialistische plannen.

Pas nadat Jan Bijl naar Engeland was uitgeweken, werd in *Vooruit* plaats voor hem ingeruimd en pas na zijn dood had men het in *Recht en Vrijheid* over zijn trouw aan de rode vlag. Op 3 augustus 1895 werd hij in *Vooruit* een overtuigd socialist genoemd, maar men voegde er, tussen gedachtenstreepjes, aan toe dat hij vroeger christen democraat was geweest. Roelandt schreef de stilte ten tijde van de stichtingspogingen toe aan strategische overwegingen: „[Van Beveren] gaf hem echter de raad, met het oog op zijn vakbond, zich niet openlijk socialist te verklaren.” (Roelandt, 1946: 19)

Het lijkt dan ook gewettigd de vraag te opperen of Jan Bijl niet als schaakstuk werd gebruikt door zijn werkgever én door de socialistische beweging, waarbij iedereen zijn eigen doelstellingen nastreefde.

Toen de vakbond door een groot ledenaantal plots enig gewicht begon te krijgen, haakten de gebroeders Van der Smissen alleszins af en de beloofde hulp uit Gent bleef ook uit. De afwijzende houding van de gebroeders Van der Smissen was misschien, zoals Boon suggereerde, ten dele toe te schrijven aan druk van senator Leirens, die zelf ook fabrikant was. In die periode verbleef Gustaaf van der Smissen, broer van Prosper en Adolf, in afwachting van een herziening van zijn proces in de gevangenis — hij had zijn echtgenote Alice Renaud doodgeschoten — en Boon vroeg zich af of Leirens „als senator en invloedrijk politiker [had] laten doorschemeren, iets te kunnen doen voor de nog steeds in de gevangenis opgesloten broer Gustaaf...” (Boon, 1971: 61) In *De Kapellekensbaan* werd het onderwerp veel vrijer behandeld — als romansch-

rijver was Boon niet gebonden door de formele eisen die aan historigrafisch werk worden gesteld en hij formuleerde de interessante hypothese dat Jan Bijl bij de heren Van der Smissen in loondienst had kunnen blijven op voorwaarde dat hij een anti-socialistische vakbond stichtte (12).

Of senator Leirens echt een rol heeft gespeeld blijft voorlopig een open vraag, maar wie alleszins — en op het eerste gezicht uit onverwachte hoek — tussenkwam in de zaak van Gustaaf, was de katholieke burgemeester Van Wambeke. Het was precies bij burgemeester Van Wambeke dat Gustaaf van der Smissen Alice Renaud ontmoette en het was door toedoen van Van Wambeke dat de assisenzaak moest overgedaan worden: „A la demande des frères du condamné, Me Van Wambeke, le bourgmestre d'Alost — on se souvient que c'est à sa table que Gustave et Alice avaient fait connaissance — après des recherches dévouées — et internationales — parvint à démontrer qu'un des membres du jury, un certain M. Alvin, n'était pas authentiquement belge — ce dont M. Alvin fut le premier à être grandement surpris. Mais la loi est formelle. [...] Le 2 août 1886, l'arrêt de la cour du Brabant fut cassé.” (Soumagne, 1943: 344-345)

Heeft senator Leirens zijn invloed laten gelden door tussenkomst van burgemeester Van Wambeke, die zelf een politiek zwaargewicht was, of is een aantal katholieke politici spontaan de zoon van een liberaal fabrikant ter hulp gesnel? Ook die vragen kunnen (voorlopig?) niet worden beantwoord, maar toen het vonnis van Gustaaf van der Smissen, die in die tijd vooral op de korrel werd genomen door de liberalen (13), verbroken werd, verbleef Jan Bijl reeds niet meer in Aalst en hij lijkt de enige te zijn, die aan het vakbondsavontuur echt zijn vingers heeft verbrand.

De Engelse tijd

Het verdere verloop van Jan Bijls *biografie* werd door Boon alleszins nauwkeuriger weergegeven dan door Roelandt; de stelling dat Jan Bijl van Aalst eerst naar Brussel trok wordt bevestigd door de inschrijving in het bevolkingsregister van de hoofdstad. Jan Bijl werd op 24 juni 1886 te Brussel ingeschreven, waar hij vanaf die dag in de Kartuizerstraat 41 verbleef. Het verblijf was echter van korte duur, want hij werd reeds op 9 juli afgeschreven voor Salford, in de nabijheid van Manchester. Het lijkt er dan ook op dat de redacteur die op 3 augustus 1895 in *Vooruit* schreef, dat Jan Bijl in Brussel „tevergeefs zocht en smeekte,” het bij

(12) Zie L.P. BOON, *De Kapellekensbaan/Zomer te Ter-Muren*, Amsterdam, De Arbeiderspers/Querido, 1980, p. 191.

(13) Van der Smissen was als lid van een „onafhankelijke” lijst, samen met 15 andere leden, in 1884 volksvertegenwoordiger geworden, waardoor de liberale regering Frère-Orban het bewind moest overlaten aan de katholieke regering Malou. In *Chiennes d'Enfer* heeft Henry Soumagne een bloemlezing van de anti-Van der Smissen artikelen verwerkt en bijna al die reacties waren van liberale signatuur.

het rechte eind had en dat Jan Bijl in Brussel nauwelijks of wellicht helemaal geen kans heeft gekregen om „een mager stuk brood te verdienen met lesgeven.” Roelandts stelling dat Jan Bijl van Aalst naar Londen trok valt in het water, maar ook Boon krijgt niet helemaal gelijk. Boon kleurde die fase van het verhaal met het detail dat Jan Bijls broer in Brussel woonde - een detail dat ontbreekt in de schets die in *Vooruit* verscheen en dat evenmin wordt bevestigd door het bevolkingsregister van de stad Brussel. Gelet op de tragiek die aan elke geboorte in het gezin Bijl-Schuermans verbonden was — Jan was de gelukkige uitzondering — lag dit uiteraard in de lijn der verwachting.

Tijdens het kortstondig verblijf in Brussel schreef Jan Bijl wellicht naar „Williams, de Engelse arbeider die bij Kapiteintjes mekanieken had geplaatst. Williams schreef terug, dat hij naar Engeland kon komen waar hij werk voor hem zou zoeken. In datzelfde jaar 1886 vertrok hij naar Manchester, waar hij in een fabriek tewerkgesteld raakte.” (Boon, 1971: 63) Dat Jan Bijl naar de omgeving van Manchester uitweek is niet echt verbazingwekkend — nieuwkomers waren er welkom sinds het begin van de industriële revolutie: „Manchester was ready to welcome all comers attracted by the economic opportunities it offered, be they merchants or workmen, Englishmen or foreigners.” (Vigier, 1970: 98) Toch was Manchester niet meer dan een uitwijkmogelijkheid en zeker geen sociaal-economisch paradijs. Ongeveer een halve eeuw voor Jan Bijls vertrek naar Manchester publiceerde dokter James Phillips Kay *The Moral and Physical Condition of the Working Classes employed in the Cotton Manufacture in Manchester* (1832) (14), een gedetailleerd verslag waarin wantoestanden werden beschreven die vergelijkbaar waren met de toestand in Gent, zoals die werd gerapporteerd door J. Mareska en J. Heyman (15) en bovendien viel de emigratie naar Engeland midden in de periode die bekend staat als 'the great depression'.

Louis Paul Boon heeft ook meer details verzameld in verband met de Engelse periode en een copie van de registratie van het huwelijk (16) toont aan dat hij vrij goed ingelicht was. Jan Bijl (John Byl) en Mary Westhead trouwden op 26 januari 1895 in Christ Church, Moss Side (Counties of Lancaster & Manchester). Het huwelijk werd ingezegend volgens de gebruiken van de Anglicaanse kerk door John W. Challenor, in de aanwezigheid van John Butcher, John Charles Westhead en S.A. Butcher. Jan Bijl woonde toen in Brighton Street 18 en Mary Westhead in Sidlow Lane 243, Wigan — niet in Manchester, zoals Boon schreef. Jan Bijls beroep werd omschreven als foreign correspondent of handels-

- (14) J. PHILLIPS KAY SHUTTLEWORTH, *The Moral and Physical Condition of the Working Classes employed in the Cotton Manufacture in Manchester*, New York, A.M. Kelley Publishers, 1970.
- (15) J. MARESKA & J. HEYMAN, „Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton à Gand”, *Annales et Bulletin de la Société de Médecine à Gand*, 1845.
- (16) Certified Copy of an Entry of Marriage TD 813576, Registration District Manchester, 7 april 1993.

correspondent. Mary Westhead was 34 en haar vader, Jonathan, was reeds overleden op het ogenblik van het huwelijk; bij leven was hij schrijnwerker.

Toen Jan Bijl in het huwelijk trad, had hij wellicht al heel wat Engelse watertjes doorzwommen. Van Brussel reisde hij naar Salford en later vestigde hij zich in Manchester en het lijkt erop dat hij precies daar een „mager stuk brood met lesgeven heeft verdiend.” In 1889 woonde hij in Byrom Street 40 en in de *Manchester directory* van dat jaar werd hij als *teacher of French* vermeld (17). Later, of misschien gelijktijdig, kwam hij als correspondent aan de kost, zoals uit zijn huwelijksakte is gebleken. Het adres in Byrom Street deelde hij met een meubelmaker, William Mellor, en zo behoorde ook hij in zekere zin tot de steeds groeiende groep „unrelated individuals living in boarding and lodging houses...” (Vigier, 1970: 103)

Jan Bijl stierf op 13 januari 1903 in Bredbury (County of Chester) — niet in Beeburg, zoals Boon schreef en evenmin in Beebury zoals in *Recht en Vrijheid* werd vermeld. Bijl woonde in Bredbury — tussen Stockport en Manchester —, Higher Bents Lane, en volgens de gegevens van het overlijdensregister leed hij sinds jaren aan een hartkwaal (18). In de *Stockport Advertiser* van 23 januari 1903 verscheen volgend bericht: „*Death of a correspondent* - Last Friday, the remains of Mr John Bye [sic], a foreign correspondent, who died at Barrack Hill, at the age of 46 years, were interred at St. Mark's Church. A few representatives of the firm who had employed the deceased attended his funeral.” Enkele weken na het overlijden van Jan Bijl, op 3 februari 1903, werd in Bredbury, Higher Bents Lane, zijn zoon Ernest geboren (19).

Contrapunt

Het beeld dat Roelandt en Boon van Jan Bijl hebben opgehangen werd niet neergehaald, maar het werd enigszins herkleurd. Uit dit detailonderzoek, waarbij nog heel wat vragen onbeantwoord blijven, blijkt dat de door Boon opnieuw tot leven gebrachte brokken Aalsterse sociale geschiedenis vrij dicht de historische werkelijkheid benaderen, maar toch romanliteratuur blijven. Een gelijkaardig detailonderzoek toegepast op *De Zwarte Hand* zou wel eens tot verrassende resultaten kunnen leiden.

Romain John van de Maele
Duinberglaan 25
3001 Heverlee

(17) Brief van D. Taylor, Central Library, Manchester, 11 juni 1993.

(18) Certified Copy of an Entry of Death HC 222592, Registration District Stockport, 11 juni 1993.

(19) Certified Copy of an Entry of Birth CJ 367052, Registration District Stockport, 2, juli 1993.

Literatuur

- L.P. BOON, *Pieter Daens*, Amsterdam, De Arbeiderspers/Querido, 1971.
- L.P. BOON, *De Zwarte Hand*, Amsterdam, De Arbeiderspers/Querido, 1977.
- P. MATHIAS, *THE FIRST INDUSTRIAL NATION An Economic History of Britain 1700-1914*, Londen, Methuen & Co Ltd., 1972.
- L. ROELANDT, *Jan Byl en de Eerste Socialisten te Aalst*, Brussel, Drukkerij Van Doorslaer, z.j.
- L. ROELANDT, *Jan Bijl of de geboorte van het socialisme te Aalst*, Gent, SM Het Licht, 1946 (Germinal Reeks, jrg. 13, nr. 4).
- H. SOUMAGNE, *Chiennes d'Enfer*, Brussel, F. Larcier, 1943 (Les grands procès).
- F. VIGIER, *CHANGE AND APATHY Liverpool and Manchester during the Industrial Revolution*, Cambridge, Mass., The M.I.T. Press, 1970.

HET LANDBOUWERSGESLACHT MERTENS TE POLLARE (1711-1954)

R. COSYNS

Een toevallige bezoeker te Pollare zal wel verrast zijn om van „Roe tot Steenberg” vijf grote gesloten hoeven aan te treffen en dit op amper één kilometer afstand. Het zijn ook de enige exemplaren die Pollare vandaag nog rijk is. Het eigene van deze hoeven is dat ze generaties lang door dezelfde familie geëxploiteerd werden of nu nog gerund worden.

In dit artikel zal ik het hebben over de familie Mertens. Tijdens de laatste eeuwen behoorde deze familie samen met de families De Smet (1) en Steppe (2) tot de meest vooraanstaande families van Pollare.

Gemakkelijkheidshalve wil ik in dit artikel de drie hoeven, die door de familie Mertens werden bewoond, als volgt benoemen:

- de hoeve Mertens, eigendom van mijn ouders: André Cosyns en Paula Van Wilderode; deze hoeve bevindt zich op de Roestraat nr. 36.
- de hoeve Cosyns, eigendom van Eddy Cosyns en zijn echtgenote Sabine De Bruyn; deze hoeve bevindt zich op de Roestraat nr. 35 en wordt nog uitgebaat.
- de hoeve De Vos, eigendom van Bertha Seymoens, weduwe van Arthur De Vos; dit hof is op Steenberg nr. 15 gelegen.

1. De stamvader: burgemeester Jan Mertens

Reeds van bij de aanvang der parochieregisters te Pollare, rond 1600, is er melding der familie Mertens. Blijkbaar heeft deze familie de pest-epidemie van omstreeks 1580 overleefd, toen ruim twee derden van de inwoners van het dorp stierven (3). Het aantal communicanten te Pollare daalde toen van 150 in 1576 tot 40 in 1592, wat overeenstemt met de daling van de berekende bevolking van 210 tot 56 inwoners (4). Of de vlucht naar Nederland ten gevolge van de toenmalige repressie tegen de geuzen hierbij een rol speelde, kunnen wij niet uitmaken.

- (1) De familie „De Smet” bracht ik reeds uitvoerig ter sprake in het artikel: *De familie De Smet te Pollare*, verschenen in *Het Land van Aalst*, jg. 43 - 1991 - nummer 3, p. 203-212.
- (2) De familie „Steppe” behandelde ik in de *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Pollare* in het artikel *De Stenen der Getij-molen zongen te Pollare*, in de jg. 6, oktober 1985 nr. 4 en in de jg. 7, januari 1986, nr. 1-2-3.
- (3) J. DE BROUWER: *Geschiedenis en Toponymie van Pollare*, Lede, 1973, p. 73-74.
- (4) Meer uitleg daaromtrent vindt men in het artikel van M. COSIJNS, *De Pollaarse Communicanten van het einde van de 16e eeuw tot het begin van de 18e eeuw in Mededelingen van het Heemkundige Kring Pollare* 1991, p. 34 tot 39.

Jan Mertens, die in 1742 overleed, is de stamvader van de familie Mertens te Pollare. Ik vermoed dat hij een nazaat is van de vermelde familie Mertens die reeds vóór 1600 in Pollare verbleef en dat het stamhuis van de familie Mertens de hoeve Cosyns is. Het overlijdensregister van Pollare vermeldt zijn dood als volgt: „3 augustus 1742 obiit Jan Mertens burgimager octogenarius, sepultus est in ecclesia.” (5)

Jan Mertens is burgemeester geweest te Voorde van 1703 tot wanneer hij in 1712 door Christiaan De Bruyne als nieuwe burgemeester werd opgevolgd (6). Wanneer Jan Mertens van Voorde naar Pollare verhuisde blijft een vraag. Op 9 februari 1711 werd alleszins zijn dochter Petronella te Pollare geboren. Bovendien was Jan Mertens burgemeester te Pollare van 1718 tot 1729 (7). Het dorp telde toen ongeveer 250 inwoners (8).

Spijtig genoeg geeft deze zin uit het overlijdensregister van Pollare ons geen zekerheid omtrent de exacte geboortedatum en geboorteplaats van burgemeester Jan Mertens. Nader onderzoek van de parochieregisters van Voorde wees uit dat Jan Mertens geen familie had te Voorde en dat hij er dus hoogstwaarschijnlijk niet geboren werd. (9) Vermoedelijk is Jan Mertens door zijn huwelijk met Petrouilla Magerman te Voorde terechtgekomen. Het is mijn mening dat hij van Pollare afkomstig was, en dat daarom de gemeente van afkomst bij zijn overlijden niet vermeld is.

Jan Mertens kende een bewogen en vruchtbaar leven: tijdens zijn 3 huwelijken werd de burgemeester wel 23 keer vader.

Het *eerste huwelijk* dat Jan Mertens met Petrouilla Magerman aanging, duurde niet zo lang, want Petrouilla overleed te Voorde op 2 oktober 1697. Te Voorde werd hen een tweeling geboren op 7 oktober 1695. De tweelingsbroers droegen de naam Carolus en Arnoldus. Carolus stierf na één dag, zijn broer Arnoldus leefde maar vier dagen. De dooppeter van Arnoldus was Arnoldus Magerman.

- (5) Dit gegeven vond ik in het Parochieregister van Pollare op blz. 109, het is te vinden op de microfilm *L.D. 174*, die in het stadsarchief te Ninove geraadpleegd werd. Volgens het Landboek (1674) woonde te Pollare op de Steenberg Guillaume Mertens, een belangrijk grondbezitter. Of hij een voorouder van Jan Mertens is, heb ik niet kunnen uitmaken.
Het latere Landboek (1721) vermeldt: *Jan Mertens filius Charles*. Ook over deze Karel Mertens heb ik geen verdere gegevens gevonden (BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Fonds Wedergrate*, nr. 25 en 26).
- (6) Daarvoor baseer ik mij op de lijst van Burgemeesters van Voorde, volgens F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Voorde*, p. 9, *Geschiedenis van de gemeenten behorende tot het huidige Ninove* (heruitgave V.V.V. - Ninove), Ninove, 1988, p. 333.
- (7) J. DE BROUWER, *o.c.*, p. 6.
- (8) Meer uitleg daaromtrent vindt men in het artikel van M. COSIJNS.
- (9) BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Parochieregisters van Pollare*, Denderwindeke, Appelsterre-Eichem en Voorde.

Interessant is dat de kerkrekeningen van Pollare in 1750 gewag maken van 3 jaargetijden, één voor Arnoldus Magerman, één voor Anna Van Der Schueren en één voor Petrouilla Magerman (10). Betreft dit een stichting door Jan Mertens te Pollare gedaan voor zijn eerste vrouw en haar ouders?

Bij zijn eerste vrouw had Jan Mertens nog een meisje dat te Voorde op 25 september 1696 geboren werd en Barbara heette. Haar moeder overleed één jaar na haar geboorte.

Het *tweede huwelijk* van Jan Mertens met Anna Van Den Brouck, te Pollare geboren op 13 oktober 1675, vond plaats te Voorde op 9 oktober 1698. Dit was nauwelijks één jaar na het overlijden van Petrouilla Magerman. De getuigen hierbij waren Judocus Van Den Brouck en Jacoba Mertens.

Uit dit huwelijk werden 11 kinderen geboren: Arnoldus, Maria, Anna Catharina, Petrus Franciscus, Isabella, Adriana, Petronella, Joannes, Judocus, Elisabeth en Hieronymus.

De oudste, Arnoldus Mertens, werd te Voorde geboren op 13 september 1699 en overleed er op 30 september van hetzelfde jaar. Hij had Arnoldus Magerman als peter; Adriana en Petronella hadden dezelfde dooppeter.

Na de geboorte van Adriana op 18 januari 1708, verhuisde de familie van Voorde naar Pollare, naar de hoeve Cosyns; want de overige kinderen kwamen te Pollare ter wereld. Petronella werd op 9 februari 1711 als eerste te Pollare geboren. Joannes en Judocus waren een tweeling; zij zagen op 2 april 1713 het levenslicht.

Op 23 april 1716 overleed Anna Van Den Brouck te Pollare, een maand na de geboorte van Hieronymus. Zo bleef Jan Mertens als weduwnaar achter met 11 kinderen van 1 maand tot 16 jaar oud. Een stichting van 3 missen voor Anna Van Den Brouck. Jan Mertens en zijn familie, zou later de gedachtenis aan hen levendig houden (11).

Het *derde huwelijk* van Jan Mertens werd afgesloten met Elisabeth Laurent. Ze kregen 9 kinderen die allen te Pollare werden geboren. Livinus, Barbara, Gerardus, Joanna, Livinus, Adrianus, Livinus, Claudius, Cornelius.

Het oudste kind, Livinus, werd reeds op 16 augustus 1718 geboren, wat betekent dat Jan Mertens na de dood van zijn tweede vrouw Anna Van Den Brouck niet lang weduwnaar is geweest. Driemaal werd een kind Livinus genaamd; dit omdat de twee eerste als boorling stierven. De naam Livinus is genoemd naar de dooppeter Livinus Laurent.

Een speciale vermelding verdient de zoon Claudius. Geboren op 16 november 1731, werd hij te Mechelen priester gewijd in de maand juni

(10) J. DE BROUWER, o.c., p. 31.

(11) J. DE BROUWER, o.c., p. 31.

1757. Van 1768 tot 1774 was hij coadjutor van de zieke pastoor Joannes-Josephus Le Verd te Pollare. Deze laatste overleed er in de ouderdom van 75 jaar, op 4 oktober 1773. Claudius Mertens is ook kapelaan geweest te Strijpen en te Velzeke, alsook onderpastoor te Lede (12). Bij het doornemen van de parochieregisters valt het grote, verzorgde handschrift van Claudius op. Een andere zoon Cornelius Mertens, geboren op 16 mei 1734, werd de stamvader van de familie Mertens te Denderwindeke.

Tijdens zijn derde huwelijk woonde Jan Mertens op de hoeve Mertens. Het is moeilijk te bepalen wanneer dit hof juist gebouwd werd. Feit is dat de datum 1712 gegrift staat op de balk boven het venster van de varkensstal. Interessant om weten is dat de grote structuur, namelijk de gebouwen gegroepeerd rondom een rechthoekige gekasseide binnenplaats, reeds voorkwam op de kaart van Graaf De Ferraris (1771-1777). Typerend voor het hof is dat de vaalt zich in een overdekt gedeelte der gebouwen bevond (13).

Vandaag nog wordt de hoeve Mertens — 't Hof van Mertens' of ook „het hof van Lares" genoemd. Waarschijnlijk stamt deze oudere benaming uit de tijd dat Jan Mertens en Elisabeth Laurent er woonden. Een aanwijzing hiervoor bieden de verschillende schrijfwijzen van de familienaam „Laurent" in de parochieregisters. Sedert het verschijnen van deze familie te Pollare rond 1700 wordt haar naam verschillend genoteerd „Laurent, Van Laurent, Van Laerens, Van Laerent, Van Laeren, Laerens, Larens, Van Lares." Vraag blijft dan of de familie „Laurent" de oorspronkelijke bewoners van de hoeve Mertens waren en Jan Mertens er dus inhuwde?

2. De tweede generatie: Gerardus Mertens en Petrus Franciscus Mertens

a. Op de hoeve Mertens

Gerardus Mertens, zoon van Jan Mertens en Elisabeth Laurent, werd te Pollare geboren op 13 september 1721 en stierf er op 2 augustus 1793 (14). Gerardus huwde te Pollare op 28 oktober 1742 met Joanna De Maesener. Deze werd te Pollare geboren op 8 december 1717 en overleed er op 8 april 1789. Ze stamde uit een aanzienlijke landbouwersfamilie die reeds in de jaren 1600 te Pollare woonde. Zij bezaten een grote gesloten hoeve in het dorp te Pollare, rechtover het vroegere gemeentehuis en de voormalige gemeenteschool. De familie De Maesener leverde de bur-

- (12) A. VAN SNICKT, *Pollaarse zieleherders 1486-1774*, in *Mededelingen van de Heemkundige Kring Pollare*, 6, jg. 1985, 1-2.
- (13) Verschillende segmentvormige bogen en de witgekalkte muren geven zowel een harmonisch als esthetisch uitzicht aan het hof.
- (14) In de Pollaarse archieven slaat de naam „Gerardus Mertens" op drie verschillende personen. De hier bedoelde Gerardus was immers dooppeter van zijn neef, Gerardus Mertens, die het hof Cosyns zou uitbaten. Deze laatste was op zijn beurt dooppeter van de derde Gerardus Mertens, zijn neef, die op het hof De Vos pachter was.

gemeester van Pollare van 1704 tot 1718 en van 1730 tot 1767 (15). Joanna was de dochter van Jan de Maesener en Joanna Van Den Broeck, deze laatste was van Neigem afkomstig. Op het hof Mertens bevindt zich nog een oude akte van het jaar 1765: „Erfbrief omme Jan De Maesener zoon Jans, van een dachwant 38 roeden thiendelant, gelegen binnen de parochie van Denderwindeke opt bovenste Roosevelt.” (16)

De echtelingen Mertens-De Maesener hadden 8 kinderen, allen te Pollare geboren: Maria Joanna Livina, Joannes, Joannes-Josephus, Cornelius, Petronilla-Francisca, Anna Maria, Claudius, Maria-Angelina.

Zoon Joannes, geboren op 3 juni 1746, werd priester gewijd in juni 1773; hij was coadjutor in Kerksken, onderpastoor te Viane en pastoor in St.-Katharina-Lombeek. Dochter Petronilla Francisca trad binnen in het klooster van Asse. Op 24 augustus 1781 werd de toelating verleend tot haar professie. Dochter Maria-Angelina Mertens huwde met Joannes-Josephus Steppe, zij zouden de Getij-molen te Pollare uitbaten.

Het „Caertboeck van 1762” opgemaakt door A. Spanoghe, vernoemt Gerardus Mertens met 19 bunder 1 dagwand eigendom of ruim 23 ha (17). Zijn zoon Claudius (zie derde generatie) volgde hem op.

b. Op de hoeve Cosyns

Ook vandaag nog wordt er landbouw bedreven op dit hof. Het betreft een grote gesloten hoeve, gebouwd rond een vierkante binnenplaats; tot voor enkele jaren bevond zich een vaalt in het midden. In 1815 werd een zeer grote langsschuur gebouwd. Volgens de kaart van Graaf De Ferraris (1771) was het hof nog geen gesloten geheel. Het hof is heden aangepast aan de moderne behoeften en ook uitgebreid. Het is een gemengd bedrijf van rund- en varkensteelt.

Mertens Petrus-Francisus, zoon van Jan Mertens en Anna Van Den Brouck, geboren te Voorde op 7 mei 1704, huwde met Anna Maria De Coster. Zij hadden 8 kinderen: Gerardus, Pieter-Jan, Maria-Cornelia, Egidius, Petronella-Joanna, Adrianus-Francisus, Maria-Theresia, Petrus-Josephus.

Beide oudste zonen werden te Voorde geboren, de overige kinderen zagen in Pollare het levenslicht. Tussen de geboorte van Pieter-Jan op 22 december 1742 te Voorde en Maria-Cornelia op 17 februari 1745 te Pollare, verhuisde het gezin van Petrus Francisus Mertens blijkbaar naar Pollare. Houdt dit verband met het overlijden van stamvader Jan Mertens te Pollare op 3 augustus 1742? Moeten we hieruit afleiden dat de hoeve Cosyns het oorspronkelijke erfgoed van de stamvader Jan

(15) J. DE BROUWER, *o.c.*, p. 6.

(16) Alle akten die ik in dit werk aanhaal, zijn in het bezit van mijn ouders op het hof Mertens.

(17) J. DE BROUWER, *o.c.*, p. 102.

Boven de hoeve Mertens, onder de hoeve Cosyns, beide rechtover elkaar gelegen aan de Roestraat te Pollare.

Mertens was? Woonde het gezin voorheen te Voorde in een huis van Jan Mertens, dat deze verworven had tijdens zijn eerste huwelijk?

Gerardus bleef op het ouderlijk hof (zie derde generatie), terwijl de tweede zoon, Pieter-Jan, op de hoeve De Vos ging wonen.

Zoon Adrianus-Franciscus, geboren op 20 mei 1751, werd priester gewijd te Mechelen op 20 december 1777. Hij was coadjutor te Munte (1782) en te Elst (1789); alsook onderpastoor te Dikkelvenne en te Vlierzele. Zijn dooppeter was Joannes-Baptist De Smet, er was langs moederszijde immers verwantschap met deze familie De Smet van Pollare. De stamvader der familie De Smet, Peter De Smet, was immers gehuwd met Petronella De Coster, een zuster van Anna-Maria (18). Anna-Maria De Coster werd te Idegem geboren op 25 juli 1716 als dochter van Petrus De Coster en Joanna Maria De Sme(dt).

De jongste telg Petrus-Josephus Mertens, geboren te Pollare op 5 december 1756, was burgemeester te Pollare van 1785 tot 1791.

Het „Caertboeck van 1762“vermeldt Petrus Mertens met 16 bunder 2 dagwand eigendom (19).

3. De derde generatie: Claudius Mertens, Gerardus Mertens, Petrus-Joannes Mertens

a. Op de hoeve Mertens

Claudius Mertens, zoon van Gerardus en Joanna De Maesener, werd geboren op 3 januari 1758. Hij huwde, 34 jaar oud, te Balegem op 19 februari 1792 met de 37-jarige Anna Petrouilla De Raedt, die te Balegem het levenslicht zag op 19 september 1755. Het echtpaar had 3 zonen: Joannes, Claudius en Josephus, die de boerderij voortzette (zie vierde generatie).

Hun zoon *Joannes Mertens*, geboren te Pollare op 4 februari 1795, huwde te Sint-Lievens-Esse met Maria-Theresia De Middelcer op 29 oktober 1823 en overleed er op 5 september 1848. Maria-Theresia De Middelcer was te Vollezele ter wereld gekomen op 27 oktober 1786 en overleed te Sint-Lievens-Esse op 25 oktober 1872. Het echtpaar had te Sint-Lievens-Esse een brouwerij. Hun enig kind Pierre-Xavier Mertens huwde te Oordegem met Marie-Josephine De Keyser, dochter van de brouwer aldaar. Rond 1860 hadden de weduwe en haar zoon te Sint-Lievens-Esse ongeveer 19ha eigendom, alsook de brouwerij, de boerderij en 3 andere huizen. Bovendien hadden ze te Pollare nog ongeveer 5 ha eigendom.

Zowel vader Joannes Mertens als zijn zoon Pierre-Xavier waren burgemeester te Sint-Lievens-Esse. Pierre-Xavier had 2 dochters: Constance en Jeanne Mertens, Constance huwde met Joseph Bouckaert;

(18) Zie mijn artikel: *De familie De Smet te Pollare*, in *Het Land van Aalst*, 43, 1991, nummer 3, p. 203-212.

(19) J. DE BROUWER, *o.c.*, p. 102.

haar zuster met August, de broer van Joseph. Beide broers waren afkomstig van de familie Bouckaert van het kasteel te Oosterzele. Zo kende de familie „Mertens” geen verdere naamdragers te Sint-Lievens-Esse. Heden treft men op het kerkhof te Sint-Lievens-Esse nog de zerken van die familie aan.

Vermeldenswaard is ook dat de moeder van Joannes Mertens, namelijk Anna Petrouilla De Raedt, te Sint-Lievens-Esse overleed op 21 februari 1841. Zij is na het overlijden van haar man bij haar oudste zoon gaan wonen.

De andere zoon, *Claudius Mertens*, werd te Pollare geboren op 31 mei 1796. Hij kreeg dezelfde voornaam als zijn vader, en had evenals zijn vader, priester Claudius Mertens als dooppeter. Hijzelf werd ook priester.

Naar aanleiding van het overlijden van zijn vader op 8 september 1830, kwam er een verdelingsakte op 23 november 1831 tussen de drie kinderen: Joannes, Claudius en Josephus. Uit deze akte blijkt dat Claudius op dat ogenblik onderpastoor was te Eine. Verder vernemen wij in deze akte dat hun moeder Anna Petrouilla De Raedt de dochter is van Petrus Franciscus en Petrouilla De Backer, die op dat ogenblik nog in leven was. De akte vermeldt drie kavels, respectievelijk toekomend aan de drie zonen. Het geheel der eigendom van vaders zijde bedroeg ongeveer 50 dagwand of ongeveer 15 ha. De eigendommen bevonden zich te Pollare: op de Wijngaart, het Meuleveld, de Hogemeersch, de benedenste Quabroeck, Paddenholen, Schiettekatte (20), Diefhoek, Walborre; alsook te Denderwindeke: Lambertusbos, Driesselkot, Drijdagwandeken, Veldeken en Roosevelt, en tenslotte in Wambeek.

Een verkoopakte van 27 oktober 1839 handelt over land op de Diefhoek, afkomstig van Joannes Franciscus De Vos en Joanna Van Laethem, voor Claudius Mertens, „priester bij de Broeders van Liefde, woonachtig te Gent.”

Op 25 augustus 1854 gaat Claudius Mertens, kapelaan van het Groot Begijnhof te Gent, een grote lening aan van 4000 frank van 5 % intrest over 20 jaar bij Mevrouw Marie Constance Caroline De Noisville, weduwe van de Heer Albert Meurant, rentenierster te Gent. Hij laat daarvoor een hypotheek leggen op de goederen die hij van zijn vader geërfd heeft.

Blijkbaar had priester Claudius niet verwacht weldra te sterven, toen hij bovenvernoemde lening afsloot. In een akte van mangeling van 26 juni 1856, tussen Pieter-Jan Mertens (zoon van Josephus) en Franciscus Hemerijckx van Neuringen te Denderwindeke staat geschreven: „... aan Pieter-Jan Mertens, blijkbaar gifte onder levenden die hem is gedaan geweest door zijnen oom wijlen den priester Claudius Mertens bij akte voor de overkende notaris Gustaaf-Modest De Deyn van Ninove, van 7

(20) Zie ook mijn artikel: *Over land, ter plaatse genaemd: Schiettekate*, in *Mededelingen van de Heemkundige Kring Pollare*, 7, 1986, nr. 4.

juni 1854.” Hieruit kunnen wij meteen besluiten dat priester Mertens Claudius overleed na 25 augustus 1854 en voor 26 juni 1856.

b. Op de hoeve Cosyns

Gerardus Mertens, geboren te Voorde op 17 maart 1741, zou het vaderlijk hof verder uitbaten, hij overleed er op 29 januari 1825. Hij huwde te Pollare op 6 augustus 1772 met Elisabeth Steppe. Zij werd in het molenhof geboren op 24 december 1742 als dochter van Petrus Steppe, van Iddergem afkomstig, en Elisabeth de Maesener van Pollare. Het is haar broer Joannes Josephus Steppe die huwde met Maria Angelina Mertens van het hof Mertens. Gerardus Mertens en Elisabeth Steppe hadden 7 kinderen, allen te Pollare ter wereld gekomen: Petrus Josephus, Joanna, Lucia, Franciscus, Joanna, Joannes en David.

Petrus Josephus Mertens die op de hoeve bleef wonen, werd geboren op 5 juli 1773 en overleed op 11 november 1852. Hij was te Denderwindeke op 2 oktober 1817 gehuwd met Maria Anna De Neve. Deze overleed te Pollare op 6 december 1842. In de Burgerlijke Stand spreekt men over haar als „pachteresse”. Bij het overlijden van Petrus Josephus Mertens werden zijn goederen verdeeld tussen de familie Mertens en de familie De Neve, daar het echtpaar kinderloos stierf. In een akte van 13 april 1853, verleden ten Stadhuize van Ninove, worden de erfgenamen Mertens als volgt beschreven:

„Eersten staek verbeeld door Sieur Joannes Mertens”, eigen broeder van den overleden in dezen en aldus erfgename voor den helft. Tweeden en laetste staek verbeeld door de volgende kinderen van wijlen David Mertens, overleden te Meerbeke, ook eigen broeder, in zijne beide huwelijken verwekt: Maria-Angelina Mertens, zonder bijzonder beroep, woonende te Pollaere, Maria-Theresia Mertens en Paulina Mertens, beide landbouwsters te Meerbeke, alle dry meerderjarige dochters van genoemde David Mertens in zijn eerste huwelijk verwekt met wijlen Maria Livina Vergalle. Melanie en Amelina Mertens in zijn tweede huwelijk verwekt met d’overledene Scholastica De Boeck; aldus de zelve vijf kinderen van David Mertens gezamenlijk wettige erfgename voor de wederhelft.”

Petrus Josephus Mertens was schepenen van de Burgerlijke Stand van 1830 tot bij zijn overlijden in 1842.

De broer Franciscus Mertens, geboren op 23 september 1778, gehuwd met Angelina Van Der Poorten en overleden op 26 januari 1839, bleef eveneens op het hof wonen. Hij stierf kinderloos. In de Burgerlijke Stand wordt hij vermeld als „Particulier”.

Ook de ongehuwde broer Joannes Mertens, geboren op 14 maart 1784 en gestorven te Pollare op 12 december 1866, bleef inwonen.

De opvolging verliep langs de dochter van de broer David (zie vierde generatie) die zich te Eichem, op het grote hof van het Sint-Janshospitaal van Gent, gevestigd had.

c. *Op de hoeve De Vos*

Wat de omvang der gebouwen betrof was dit zeker de grootste der hoeven waar de familie Mertens woonde. Wegens instorting werd enkele decennia geleden de schuur gesloopt. Het betreft een zeer oude hoeve, de dateringssteen van 1629 wijst daarop. Het hof heeft een zeer groot woonhuis met ruime plaatsen. Gedurende deze eeuw werden daar moderniseringswerken aan verricht.

Tot bij de modernisering van de straat „Steenberg” bezat de hoeve een eigen grote drenkput, voor het hof gelegen. Deze werd toen opgevuuld. In tegenstelling tot de vijver gelegen tussen het hof Mertens en het hof Cosyns, die aan de gemeente behoorde, was hun vijver eigen bezit.

Petrus Joannes Mertens, geboren te Voorde op 22 december 1742, tweede zoon van Petrus-Franciscus en Anna-Maria De Coster, was nog niet ten volle veertig jaar toen hij als eigenaar van het hof De Vos overleed op 23 augustus 1782. Ook zijn eerste vrouw Maria Roosens, ontviel hem vroegtijdig. Zij stierf te Pollare op 20 juni 1773, amper 6 jaar nadat

De hoeve De Vos, gelegen op de Steenberg te Pollare.

hun huwelijk aldaar op 11 juni 1767 voltrokken was. Maria Roosens werd te Pollare geboren op 13 oktober 1741, als dochter van Judocus en Barbara Van den Stockt, Judocus was van Denderwindeke afkomstig en woonde op Roost, een gehucht dichtbij Steenberg, en huwde met Barbara Van den Stockt van Pollare op 1 mei 1727 te Pollare. (21)

Kort daarop hertrouwde Petrus-Joannes met Anna-Maria Segers uit Sint-Kwintens-Lennik.

Uit zijn eerste huwelijk werden vier zonen te Pollare geboren: Judocus, Petrus-Joannes, Joannes-Baptist en Gerardus Judocus, die op 10 april 1768 geboren werd, overleed reeds op 27 december 1786. Petrus-Joannes, geboren op 18 juli 1769 overleed ongehuwd op het hof op 19 juli 1844, hij was 75 jaar oud. Joannes-Baptist huwde met Catharina Roosens van Denderwindeke. Hun kleindochter Catharina Mertens huwde te Denderwindeke met Franciscus Nicolaus Van Ongeval van Steenhuize-Wijnhuize (1837-1907). Naar hem werd het grote hof van Rendestede te Denderwindeke, dat voorheen bewoond was door de families Roosens en later door de familie Mertens „'t hof van Ongeval” genoemd.

Gerardus zorgde voor de opvolging op de hoeve De Vos. Opvallend is dat Maria Segers zijn doopmeter was. Was de familie „Segers” verwant met de familie Roosens, of anders gezegd: was de tweede vrouw van Petrus-Joannes Mertens familie van zijn eerste vrouw? Het zou een verklaring kunnen zijn voor het snelle hertrouwen van Petrus-Joannes.

Feit is dat er op 15 februari 1775 een zoon werd geboren uit het tweede huwelijk van Petrus-Joannes met Anna Maria Segers. Maar hun zoon Augustinus Judocus stierf echter te Pollare op 7 juli 1790. De dooppeter van dit kind was Judocus Segers, pastoor te Idegem.

4. De vierde generatie: Josephus, Joannes en Gerardus Mertens

a. Op de hoeve Mertens

Josephus Mertens werd op 3 november 1798 als jongste zoon van Claudius Mertens en Anna Petrouilla De Raedt geboren. Ik vond zijn huwelijkscontract van 18 juli 1831 terug; het werd opgetekend door notaris Philip Antone Heyse, notaris te Eine. Joseph Mertens huwde met: „Juffrouw Charlotte Van der Straeten, dochter van sieur Lode-wijk en van wijlen Joanna Petronilla Van Der Straeten, landbouwster, jonge meerderjarige dochter te Eyne... Gedaen en verleden te Eyne ten huuse van de heer Jan Francis Joseph Deseyn, Pastoor van en wonende te Eyne...”. Charlotte Van Der Straeten werd te Auwegem geboren op 2 mei 1802.

Is het niet opvallend dat Joseph Mertens te Eine huwde met Charlotte Van der Straeten, op het ogenblik dat Claudius Mertens onderpastoor was te Eine? Misschien heeft priester Claudius zijn broer enige goed

(21) Deze gegevens ontving ik van de heer Marcel Roosens van Sint-Pieters-Leeuw.

raad gegeven...

In de Burgerlijke Stand wordt Joseph Mertens „pachter” genoemd, een term die in de volksmond een zeker sociaal onderscheid en aanzien uitdrukte. Joseph was echter geen lang leven beschoren. Hij overleed reeds te Dendermonde op 3 februari 1845. Ik vermoed dat hij wegens gezondheidsredenen te Dendermonde terecht kwam. Getuigen van zijn mogelijks zwakke gezondheid zijn meerdere akten waarin zijn echtgenote gevolmachtigd is om te kopen, wat toen zeer uitzonderlijk was. Zo de vermelding in de akte van 21 oktober 1842: „De eerzame Charlotte Van Der Straeten... handelend voor haer en heuren man Sieur Joseph Mertens als door hem behoorlijk gemagtigd, landbouwers, woonachtig te Pollaerde, ook aanwezig en zulks aanveirende.” (22)

Tenslotte is het interessant om weten dat Ludovicus Van der Straeten te Pollare op 28 februari 1841 overleed. Is hij met zijn dochter Charlotte meegekomen naar Pollare? Zijn vrouw was te Eine overleden op 17 juni 1818.

In tegenstelling tot zijn voorouders had Joseph Mertens geen kroostrijk gezin. Uit zijn huwelijk met Charlotte Van der Straeten werd hem slechts één kind geboren: Pieter-Jan Mertens, die ook de opvolging verzorgde (zie vijfde generatie). Deze kwam te Pollare op 4 juni 1833 ter wereld. De dooppeter was Ludovicus Van der Straeten, de doopmeter was Anna Petronilla De Raedt.

Naar aanleiding van het vroegtijdig overlijden van Joseph Mertens werd er op 6 mei 1854 op het hof Mertens een akte van inboedel opgemaakt, teneinde de rechten van de toenmalige elfjarige Pieter-Jan te vrijwaren. Zijn moeder was wettige voogdes. Zijn oom Joannes Mertens, van Sint-Lievens-Esse, was toeziende voogd.

Deze akte laat ons toe een nauwkeurig beeld te vormen van alle roerende en onroerende goederen, voordelen, schulden en nadelen; titels en papieren van het gezin Mertens (23). Zo vernemen wij dat de echtgenoten Mertens en Van der Straeten, een weide van 28a 52ca, een weide van 46a 50ca, een land van 23a 64ca, een land van 81a 50ca, een land van 62a 20ca aankochten tijdens hun 14-jarig huwelijksleven. Naast de onroerende goederen die Josephus Mertens van vaders zijde verworven had, erfde hij van zijn moeder Anna Petruilla De Raedt: „51a land te Balegem, genaemd papelierken, en 85a 70ca land, genaemd het Kruis ten Lichten.”

Tevens staat er een beschrijving in deze akte van het vroegere woonhuis, in de toestand vóór de verbouwing van 1888, toen het woonhuis voor het grootste deel met één verdieping werd verhoogd, zoals dat vandaag nog te zien is.

De akte leert ons dat er toen 5 paarden en 1 éénjarig veulen; alsook 1

(22) Akte nr. 4214, van Notaris Pieter-Joseph De Deyn van Ninove.

(23) Zie ook mijn artikel: *Akte van inboedel der hoeve Mertens in het jaar 1845* in *Mededelingen van de Heemkundige Kring Pollare*, jg. 1, 1980, nr. 3 en 4.

schaap en 5 zwijnen, 30 hoenders en 6 koeien en 3 kalveren op het hof waren.

Een exacte opgave van de toenmalige eigendommen rond 1860 verkrijgen wij dank zij de Popp-kadasterkaart en -legger van Pollare. Onder artikel 452 wordt de weduwe Joseph Mertens vernoemd met 10ha83 eigendom en haar zoon Pieter-Jan valt onder artikel 159 met 3ha 9a eigendom. Deze vermeldingen gaan dus uitsluitend over onroerende goederen te Pollare.

Charlotte Van der Straeten overleed op 74-jarige leeftijd te Pollare op 29 februari 1876. Van haar is nog een groot portret op de hoeve Mertens aanwezig, haar doodsprentje is er tevens bewaard.

b. Op de hoeve Cosyns

Toen Joannes Mertens te Pollare in 1866 als laatste der kinderen van Gerardus Mertens en Elisabeth Steppe stierf, betekende dit nog niet het einde van de naam „Mertens” op het hof Cosyns. Want uit de bevolkingsregister van 1846 weten wij dat zijn nicht Maria-Angelina eveneens op het hof woonde. En bij testament van 6 juni 1859 vermaakte Joannes Mertens omtrent al zijn goederen aan zijn nicht Maria-Angelina Mertens en haar echtgenoot Petrus Judocus Coppens en hun kinderen, langs wie de opvolging verder ging (zie zesde generatie).

De Popp-legger biedt ons volgend beeld omtrent 1860; Joannes Mertens stond bekend onder het artikel 166 voor 5ha 83a; Mertens Joannes en consoorten worden onder het artikel 534 vermeld met 7ha 80a en Mertens Angelina tenslotte wordt onder het artikel 535 vermeld met 4ha 99ca.

c. Op de hoeve De Vos

De vierde en jongste zoon van Petrus-Joannes en Maria Roosens, namelijk Gerardus Mertens, bleef op het hof. Hij zag op 22 maart 1772 te Pollare het levenslicht en gaf er de geest op 15 februari 1847. Hij huwde met Maria Caroline Theresia Van Den Borre, afkomstig van Herne. Zij was de dochter van Joannes-Baptist en Maria Carolina Paridaens. Op 74-jarige leeftijd overleed zij te Pollare, namelijk op 5 september 1859.

Op 14 juli 1815 werd hun enige zoon en opvolger (zie vijfde generatie) Jan-Baptist Mertens geboren.

Alhoewel Jan-Baptist in 1854 overleed, wordt het artikel 451 van de Popp-kaart op zijn naam vernoemd, zijnde 8ha 20ca eigendom te Pollare; daarnaast bezat hij 6ha eigendom te Denderwindeke. De goederen van dit hof concentreerden zich toen als een kring rond het hof, waarbij de gemeentelijke grens met Denderwindeke overschreden werd. Dit staat in fel contrast met de ligging der goederen van de hoeven Mertens, Cosijns, De Smet en Steppe, waarvan de eigendommen her en der in Pollare verspreid waren. Duidt dit feit nogmaals niet op de oudere oorsprong van de hoeve De Vos?

5. De vijfde generatie: Pieter-Jan, Maria-Angelina en Joannes-Baptist Mertens

a. Op de hoeve Mertens

Op 22 september 1858 werd door notaris Gustaaf Modest De Deyn van Ninove het huwelijkscontract tussen Pieter-Jan Mertens en Maria-Justine Abbeloos opgemaakt. „Pieter-Joannes Mertens, meerderjarige ongehuwde zoon van... en juffrouw Maria-Justina Abbeloos, meerderjarige ongehuwde dochter van wijlen Francis en de nog levende Carolina Bellemans, zonder beroep, wonende te Goyck...”

Het jonge echtpaar Mertens-Abbeloos heeft blijkbaar eerst te Gooik gewoond, want in het bevolkingsregister van Pollare staat vermeld dat het gezin met hun eerste kind, Carolia, pas op 22 mei 1859 van Gooik naar Pollare kwam. Te Pollare bracht Justine Abbeloos nog 10 kinderen ter wereld: Valentine, Nestor Carolus, Alice, Maria Euphrasie, Celine, Maria Julia, Nestor, Maria Paulina en Carolina.

Carolia Mertens, geboren te Gooik, overleed te Pollare op 2 juli 1874 op 15-jarige leeftijd. Valentine Mertens werd te Pollare geboren op 20 maart 1860 en overleed er op 8 juni 1937. Haar dooppeter was Leo De Pourcq en haar doopmeter Carolina Bellemans. Zij huwde te Pollare op 13 januari 1881 met Frans Van Wilderode. Deze was te Denderwindeke op het hof te Neuringen geboren op 18 juli 1844. De voorouders Van Wilderode waren reeds in de jaren 1500 eigenaar van dit hof. Van zijn vader burgemeester Domien kocht Franciscus de Getijmolen te Pollare, waar hij zich met zijn echtgenote vestigde. Zijn vader had deze „graanwindmolen met hofstede en afhangendheden” gekocht van de erfgenamen van burgemeester Jan-Baptist Lemmens-Felicitas Steppe. Frans Van Wilderode was gemeente-ontvanger te Pollare van 26 november 1885 tot 19 mei 1920. (24) Bij mijn ouders is er nog een akte van borgstelling daaromtrent aanwezig. Hij was de grootvader van mijn moeder Paula Van Wilderode.

Nestor Carolus Mertens, geboren op 30 maart 1861, had Carolus Van der Straeten als peter en Maria Abbeloos als meter. Hij overleed op 18 september 1863. De kinderen Alice, Maria-Euphrasie, Nestor, Maria-Paulina en Carolina, die allen op het hof bleven wonen worden behandeld bij de zesde generatie. Celine Mertens, met Felix De Vos als peter en Catharina Abbeloos als meter, kwam op 30 maart 1866 ter wereld en overleed op 27 april 1955 in Dilbeek. Zij huwde te Pollare met Leonard Guillelmus Verheyden, burgemeester van Dilbeek, op 29 maart 1897. Dit was het derde huwelijk van wisselagent Verheyden; eerst huwde hij met Amelia Deslager, nadien met Julia Heylebosch. Maria Julia Mertens werd op 18 december 1867 te Pollare geboren. Petrus Galmaert was haar peter en Maria De Pourcq haar meter. Zij overleed reeds op 16 januari 1868. Haar zus Maria Julia geheten, kwam op 23 maart 1869 ter

(24) J. DE BROUWER, o.c., p. 19 en 20.

Pieter-Jan Mertens (+ 1911), van 1863 tot 1911 burgemeester van Pollare (*Familiearchief Cosyns*).

wereld en overleed te Pollare op 18 december 1951. Haar dooppeter was Conrardus Van der Straeten en haar doopmeter Maria Abbeloos. Zij was 40 jaar oud toen zij te Pollare huwde met Theophiel Luyckx, op 9 juni 1909. Deze was afkomstig van het hof vlakbij de kerk te Leerbeek. Theophiel was burgemeester aldaar.

Pieter-Jan Mertens was 48 jaar burgemeester van Pollare. Hij overleed op 25 oktober 1911, in de leeftijd van 78 jaar. (25) Hij was reeds schepen van 1861 tot 1863 onder het burgemeesterschap van Joannes-Baptist De Smet. Burgemeester De Smet was slechts van eind 1858 tot zijn plotse dood op 25 juni in 1863, in die functie. Dit plotse overlijden kan zeker bijdragen tot het feit dat Pieter-Jan reeds op 30-jarige leeftijd burgemeester werd. In 1863 had Pollare 727 inwoners en dit steeg tot 832 in 1911. (26)

Pieter-Jan Mertens was een welstellend man, daarvan getuigt niet alleen de verbouwing van het woonhuis en de meubilering ervan, maar ook de uitbating van het hof. Zo koos hij de beste hengsten voor het dekken van zijn paarden (27). Daarenboven deden Pieter-Jan Mertens en Justine Abbeloos zeker 9 aankopen van gronden, gezamenlijk voor meer dan 6ha. Ook de grote portretten van het echtpaar getuigen van een zekere welstand. Van Pieter-Jan Mertens zijn twee decoraties bewaard, namelijk het Burgerkruis Eerste Klas en de gouden Herinneringsmedaille van de regeerperiode van Leopold II. Marie-Justine Abbeloos werd 81 jaar oud en overleed te Pollare op 8 februari 1916, zij was te Gooik geboren op 13 april 1834.

b. Op de hoeve Cosyns

Maria-Angelina Mertens was de laatste met de naam „Mertens” op dit hof. Zij werd geboren te Appelterre-Eichem op 13 september 1825 en overleed op 27 september 1906. Maria-Angelina Mertens huwde tweemaal. Eerst huwde zij te Pollare op 28 september 1854 met Judocus Petrus Joseph Coppens, van Denderhoutem. Deze overleed vrij jong te Pollare op 15 april 1861, amper 41 jaar oud. Zij hadden twee kinderen: Theresia en Paulina Coppens. Paulina Coppens, geboren op 10 juli 1857 te Pollare, huwde er op 28 september 1887 met Franciscus Haelterman, afkomstig van Geraardsbergen. Het echtpaar bleef kinderloos. Paulina gaf reeds de geest op 17 februari 1895.

Theresia Coppens, geboren te Pollare op 10 maart 1855, huwde er op 12 april 1880 met Gustaaf Cosyns. Deze was griffier bij het Vredege-recht van het kanton Herzele, waar zijn vader Petrus Cornelis, van Meerbeke afkomstig, jarenlang Vrederechter was. Gustaaf Cosyns was

(25) In het overlijdensregister valt op hoe Pastoor G. Lercangée het overlijden van burgemeester Mertens met opvallend verzorgd geschrift noteerde. G. Lercangée was pastoor van Pollare van 7 december 1908 tot 11 juni 1921.

(26) J. DE BROUWER, *o.c.*, p. 79.

(27) Zie ook mijn artikel: *Montagnard de Pollaere, waar zijt gij gebleven?* in *Mededelingen van de Heemkundige Kring Pollare* 7, 1986, 1-2-3.

te Ninove geboren op 16 december 1843, zijn moeder was Joanna Francisca De Cooman. Hij stierf reeds te Herzele op 12 maart 1890.

Dit was de reden waarom zijn weduwe, Theresia Coppens op 14 augustus 1890 met haar drie jonge kinderen Jozef, Maria en Prosper naar haar ouderlijk hof te Pollare terugkeerde. Zo kwam de familie „Cosyns” op het hof terecht en mijn grootvader Jozef Cosyns zette de uitbating van de boerderij aldaar voort. Hij was in opvolging van Pieter-Jan Mertens 36 jaar burgemeester van Pollare (1908-1947). Hij huwde te Appelterre op 28 mei 1913 met Bertha Steppe. Deze was de dochter van burgemeester Jan Steppe en Sidonie Van der Schueren. Mijn grootmoeder Bertha was een rechtstreekse afstammeling van de familie Steppe van Pollare. Zij overleed te Pollare op 15 juli 1951.

Maria-Angelina Mertens hertrouwde, na haar korte eerste huwelijk, voor de tweede maal op 23 februari 1865 met Petrus Joannes Geeroms, van Outer. Deze was daar geboren op 21 augustus 1831 en overleed te Pollare op 31 deember 1901. Uit dit tweede huwelijk waren er geen kinderen.

Maria-Angelina Mertens had twee zusters en twee halfzusters, want haar vader David was tweemaal gehuwd. Uit zijn eerste huwelijk met Maria Livina Vergalle werd Maria-Angelina, Maria Theresia en Paulina Mertens geboren. Maria-Theresia was gehuwd met Anselmus Broeckman, landbouwer te Meerbeke. David huwde de tweede maal met Scholastica De Boeck; uit dit huwelijk werden Melanie en Amelina Mertens geboren. Zij verbleven te Meerbeke.

Met Maria-Angelina Mertens stierf de naam „Mertens” uit op het hof Cosyns. Maar de landbouwactiviteit is er tot vandaag voortgezet, door de zoon (Robert Cosyns x Agnes De Jonge) en de kleinzoon (Eddy Cosyns x Sabine De Bruyn) van Jozef Cosyns.

c. Op de hoeve De Vos

Toen de 30-jarige Joannes-Baptist Mertens in Pollare huwde met de 18-jarige Maria-Melanie Lemmens op 21 mei 1845, leek de toekomst der familie Mertens aldaar verzekerd. Niets was minder waar. Maria-Melanie Lemmens was te Pollare geboren op 21 september 1827 als oudste dochter van Jan-Baptist Lemmens, afkomstig uit Nieuwenhove, en Felicitas Steppe. Haar vader was mulder op de Getij-molen en was burgemeester van Pollare van november 1830 tot eind 1858 (28).

De echtgenoten Mertens-Lemmens kregen twee kinderen: Joannes-Baptist en Leonia. Zoon Joannes-Baptist, te Pollare ter wereld gekomen op 9 februari 1847, overleed er op 20-jarige leeftijd op 5 mei 1867. En de dochter Leonia Mertens werd maar 6 jaar oud. Te Pollare geboren op 15 maart 1849, overleed het kind er op 30 maart 1855. Toch overleefden beide kinderen hun vader, want deze stierf te Pollare op 20 april 1854, nog niet ten volle 39 jaar oud!

(28) J. DE BROUWER, *o.c.*, p. 15 en 16.

Maria-Melanie Lemmens bleef als weduwe achter; haar zuster Philomena Catharina Lemmens huwde te Pollare op 25 april 1861 met Felix De Vos, van Meldert afkomstig. De familie De Vos-Lemmens bleef in het molenhuis wonen. De oudste van hun acht kinderen, namelijk Emile Joannes De Vos, in het molenhuis geboren op 21 maart 1862, nam de hoeve van zijn tante over. Zo kwam de familie „De Vos” op het hof terecht. Emile Joannes De Vos huwde te Denderwindeke met Asteria Van Ongeval. Asteria Van Ongeval werd te Denderwindeke geboren op 12 augustus 1866 als dochter van Franciscus Nicolaus Van Ongeval en Catharina Mertens. Emile Joannes De Vos overleed te Pollare op 22 april 1933. Hij was de vader van Arthur De Vos, wiens weduwe Bertha Seymoens vandaag nog op het hof woont. Het hof wordt evenwel niet meer als landbouwbedrijf geëxploiteerd.

6. De zesde en laatste generatie: Caroline, Alice, Euphrasie, Nestor en Maria Mertens

Deze treffen wij enkel op de hoeve „Mertens” aan. Het zijn enkel de ongehuwde kinderen van Pieter-Jan Mertens en Justine Abbeloos die tot 1954 de naam der familie Mertens in Pollare zullen verder dragen: namelijk Caroline (Charlotte) Alice, Euphrasie, Nestor en Maria Mertens.

Caroline Mertens, de jongste dochter, werd te Pollare geboren op 17 december 1875 en overleed het eerst van de vijf op 3 november 1913. Haar oudste zus, Valentine Mertens was haar doopmeter, Dominicus Lemmens was haar dooppeter. Alice Mertens, met Jozef D’Hauwer als dooppeter en Carolina Van der Straeten als doopmeter, werd te Pollare geboren op 15 januari 1863, en overleed er op 31 december 1930. In haar testament van 20 maart 1930, voor meester Leo Cosijns, notaris te Meerbeke, lezen wij: „Dit is mijn testament. Ik ondergetekende, Mertens Alice, landbouwster, wonende te Pollare, stel aan voor mijn enige en algemen erfgenamen ter uitsluiting van alle anderen, mijne zusters Euphrasie, Maria en mijnen broeder Nestor om er het genot en gebruik van te hebben vanaf mijn sterfdag.”

Dit testament diende ook tot voorbeeld voor Euphrasie en Nestor bij het maken van hun testament. De ongehuwde kinderen Mertens maakten telkens hun goederen aan de ongehuwde overblijvenden in leven op het hof over.

Deze kinderen Mertens maakten op het hof boter en kaas. Maria had zelfs een cursus „kaasmaken” gevolgd. De opkomst van de coöperatieve melkerij, gevestigd bij de familie Sack te Pollare, kwam wel concurrentieel aan. Daarom verkocht Nestor Mertens de boter en andere producten op de markt te Leerbeek. De kinderen Mertens waren geschoold en vulden hun vrije tijd met lectuur en met het verrichten van fijn naaiwerk. Euphrasie Mertens zaghet levenslicht op 5 juni 1864 en overleed op 30 november 1936. Haar peter was Joannes Heylenbosch en haar meter Antonia Van der Straeten. De enige broer Nestor Mertens, te

Pollare geboren op 5 juni 1864, had Camille De Pourcq als peter en Angelina De Neve als meter. Hij overleed op 18 mei 1940; op dat ogenblik was de oorlog losgebroken en zoals vele anderen was ook de pastoor op vlucht. De overledene werd dan ook primitief begraven, tussen het schieten door en met het nodige zich verschuilen onder de hagen langs de Echel bereikte men het kerkhof waar Nestor Mertens ondiep in de familiegrafkelder werd begraven. Zo bleef Maria Mertens alleen over, zij was te Pollare op 19 november 1873 geboren en overleed er op 11 december 1954. De dienstmeid Maria Wauthy en haar man Remi Clavie mochten na haar overlijden een tijdlang het hof bewonen tot wanneer in het voorjaar van 1956 mijn ouders André Cosyns en Paula Van Wilderode zich op het hof vestigden, dat zij ingekocht hadden. Mijn grootouders Jules Van Wilderode en Malvine Cieters vergezelden hen. Thans gebruikt mijn broer Jozef, die elders een landbouwbedrijf heeft, een gedeelte van de stallen.

Met het heengaan van Maria Mertens eindigt te Pollare een familie-traditie van 250 jaar waarvan ik in dit artikel de wegen heb gevolgd.

De geschiedenis der families Mertens, De Smet en Steppe zijn belangrijk voor het Pollare der laatste eeuwen, want zij vormen er als het ware het „sociale geraamte” van. Laten wij vandaag dan ook zorg dragen voor die 5 hoeven die ons door vele geslachten vóór ons, als getuigen zijn nagelaten.

E.H. Roger Cosyns
Heldergemstraat 162
9450 Heldergem

Bijlage: schematisch overzicht van het geslacht Mertens

1. De hoeve Mertens: filiatie van de tak Jan Mertens-Laurent

1. *Jan Mertens* (-- +1742)
x (1717) Elisabeth Laurent
9 kinderen waaronder opvolger Gerardus
2. *Gerardus Mertens* (°1721 +1793)
x (1742) Joanna De Maesener (°1717 +1789)
8 kinderen waaronder Claudius
3. *Claudius Mertens* (°1758 +1830)
x (1792) Anna Petronilla De Raedt (°1755 +1841)
3 kinderen waaronder Josephus
4. *Josephus Mertens* (°1798 +1845)
x (1831) Charlotte Van der Straeten (°1802 +1876)
1 kind Pieter-Jan
5. *Pieter-Jan Mertens* (°1833 +1911)
x (1858) Maria Justine Abbeloos (°1834 +1916)
11 kinderen waaronder ongehuwde opvolgers
6. *Alice Mertens* (°1863 +1930), ongehuwd

Euphrasie Mertens (°1864 + 1936), ongehuwd

Nestor Mertens (°1871 + 1940), ongehuwd

Maria Mertens (°1873 + 1954), ongehuwd

Caroline Mertens (1875 + 1913), ongehuwd

Hof overgenomen in 1956 door André Cosyns-Paula Van Wilderode

2. De hoeve Cosyns: filiatie van de tak Jan Mertens-Van den Brouck

1. *Jan Mertens* (-- + 1742)

x (1698) Anna Van den Brouck (°1675 + 1716)

11 kinderen waaronder opvolger Petrus-Franciscus

2. *Petrus-Franciscus Mertens* (°1704 + 1778)

x (--) Anna-Maria De Coster (°1716 + --)

8 kinderen waaronder Gerardus en Pieter-Jan, stamvader tak hoeve De Vos

3. *Gerardus Mertens* (°1741 + 1825)

x (1772) Elisabeth Steppe (°1742 + 1804)

7 kinderen waaronder Petrus-Josephus, Franciscus en Joannes

4. *Franciscus Mertens* (°1778 + 1839), kinderloos huwelijk

Petrus-Josephus Mertens (°1773 + 1825), kinderloos huwelijk

Joannes Mertens (° 1784 + 1866), ongehuwd

5. *Maria-Angelina Mertens* (°1825 + 1906)

x (1854) Judocus Petrus Coppens (°1820 + 1861)

x (1865) Petrus Joannes Geeroms (°1831 + 1901)

2 kinderen uit eerste huwelijk waaronder Theresia, die huwde met Gustaaf Cosyns en wiens directe afstammelingen tot vandaag de opvolging verzekeren.

3. De hoeve De Vos: filiatie van de tak Petrus-Johannes Mertens-Roosens

1 en 2, zie hoeve Cosyns

3. *Petrus-Joannes Mertens* (°1742 + 1782)

x (1767) Maria Roosens (°1741 + 1773)

x (1774) Anna Maria Segers

4 kinderen uit eerste huwelijk waaronder Gerardus

4. *Gerardus Mertens* (°1772 + 1847)

x (--) Maria-Caroline-Theresia Van de Borre (°1786 + 1859)

1 kind Joannes-Baptist

5. *Joannes-Baptist Mertens* (°1815 + 1854)

x (1845) Maria Melanie Lemmens (°1827 + --)

2 kinderen zonder opvolging

Hoeve gaat over aan een neef Emile-Joannes De Vos.

**EEN GEZEGELDE WIJNFLES
VAN DE PREMONSTRATENZER ABDIJ
TE NINOVE (18de EEUW)
BIJDRAGE TOT DE NORBERTUS-ICONOGRAFIE**

G. VANDE WINKEL

Een ordinaire fles is geen kunstwerk, draagt in zich geen elementen van een creatieve geest. Het is pas nu, na verloop van twee of drie eeuwen, dat wij gewone en algemeen gebruikelijke voorwerpen uit het verleden opwindend en interessant vinden. (Robert H. McNULTY, National Museum of History and Technology, Smithsonian Institute, Washington D.C.)

1. Vondst en vondstomstandigheden

Bij de opgravingen die sinds juli 1991 aan de gang zijn binnen de voormalige premonstratenzer abdij van Ninove, kwam een intacte, gezegelde wijnfles aan het daglicht (1). Deze lag in een keldertje met zandstenen fundamenteën en bakstenen muren en overwelfing. Het ingestorte keldertje was opgevuld met baksteenpuin, glas- en potscherfen en een munt van Filips IV (1629-1665). Al dit materiaal verwijst naar de 17de-18de eeuw (2).

De fles is vervaardigd uit donkergroen, slecht doorschijnend glas met luchtbellens. Haar hoogte bedraagt 25,5 cm, zij weegt 0,749 kg en haar totale inhoud is 0,815 l (3). Een gedetailleerd onderzoek van deze vondst moet ons toelaten de fles bij benadering te dateren. In een derde paragraaf gaan wij dan nader in op het glaszegel dat zich op de schouder van de fles bevindt om te besluiten met een korte nota over wijnproductie en -consumptie in Ninove. Een tweede, niet gezegelde fles die nauw aansluit bij de hier besproken fles, laten wij verder buiten beschouwing.

- (1) Momenteel bewaard in het Stedelijk Museum (Oud-Stadhuis, Oudstrijdersplein 6, 9400 Ninove).
- (2) De functie van het keldertje definiëren binnen het abdijcomplex zou mijn inziens in de huidige stand van de opgravingen nog voorbarig zijn. Hier wachten wij liever de resultaten af van de opgravingen die op dit moment medio 1993 — een nieuwe start hebben genomen. Archeoloog Peter Van den Broeck die de eerste opgravingscampagne leidde en aan wie wij de gegevens over de vondstomstandigheden danken, gaf ons volgende elementen in verband met de ligging van het keldertje: kadastrale sectie B, percelen 1883e en 784f, Lambertcoördinaten x-as 50°50'80": y-as 4°10'50", topografische kaart Ninove 30/4.

Foto van de gezegelde wijnfles (foto: Werkgroep Abdij Ninove)

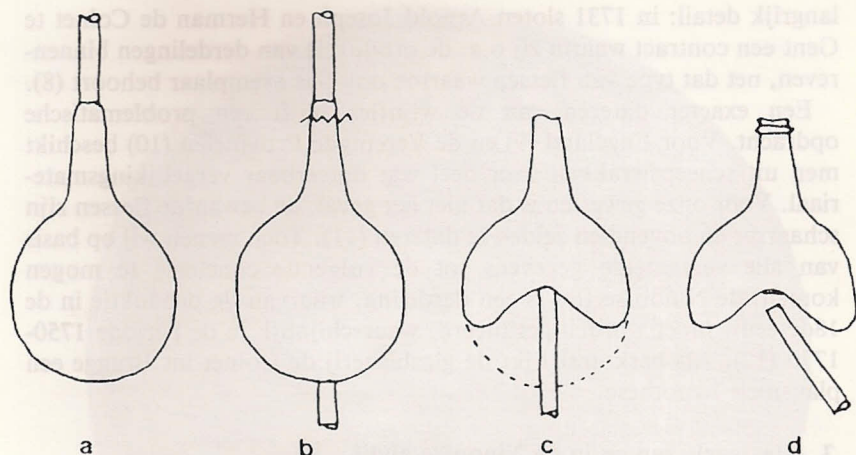
2. Datering en herkomst

De wijnfles ondergaat een ganse evolutie vanaf het ogenblik dat zij in de 17de eeuw ten tonele verschijnt tot zij in de loop van de 19de eeuw min of meer haar huidige vorm krijgt. De vorm van een oude wijnfles is dan ook een belangrijk element voor de (relatieve) datering ervan (4). In twee eeuwen evolueert de wijnfles van een bol- of uivormig recipiënt met een lange, smalle hals naar een gemakkelijk stapelbare fles met een hoge, cilindrische buik die in diameter afneemt terwijl de hals korter wordt. Onze fles situeert zich duidelijk in een later stadium van deze evolutie. De diameter van de buik bedraagt 10,2 cm tegenover 10 cm aan de basis. De dikte van het glas (4 mm aan de buik, 6 mm aan de hals) bevestigt deze ruwe datering.

De cilindrische vorm van de buik wijst er op dat de fles in een vorm werd geblazen (of gegoten) of dat zij werd vlakgerold op marmer. Bij de fabricage van onze fles werd geen vorm gebruikt. In de 2,3 cm diepe ziel is een duidelijk pontilmerk aanwezig, een spoor van de holle of massieve ijzeren staaf, de zogenaamde pontil, waarmee men na het losmaken van de blaaspijp, de voorvorm of „paraison” aan de onderkant induwde. Bovendien heeft de fles een kleine instulping ter hoogte van het glaszegel: daar werd een druppel aangebracht op de nog niet volledig afgekoelde fles en daarin werd de zegelmatrijs gedrukt. Wanneer de fles met een mal zou zijn gemaakt, had men de matrijs van de stempel in de mal verwerkt en dan ontbreekt deze karakteristieke instulping.

Een laatste gegeven dat onze fles in de 18de eeuw situeert, is de glasdraad rond de flessehals. Een glasdraad was reeds in de 17de eeuw bekend, maar vanaf 1680/90 begint men de kurken stoppen in de flessehals te drijven wat bij het plaatsen en ontkurken grote druk uitoefent op de flessehals. Men legt de glasdraad dan ook een stuk hoger zoals het

- (3) De inhoud van de fles benadert die van de „derdeling”, twee derden van een pot: J.-J. HOEBANX, *Oude wijnmaten*, - *Van Rank tot Drank*, Brussel, 1990, p. 150-152 en D. LIEVOIS, *Wijn en industrialisering. „Un gentilhomme-verrier” in de XVIIIe eeuw*, - *Van Rank tot Drank*, Brussel, 1990, p. 283. Naargelang men vertrekt van de Aalsterse pot (1,1360 l) of de Gentse pot (1,1532 l) geeft dit voor een derdeling respectievelijk 0,757 en 0,769 l. Men dient wel rekening te houden met de bemerking van R. VAN DE WALLE, *Glas*, - M.C. LALEMAN e.a., *De Sint-Pietersabdij te Gent. Het rijke leven van zieke monniken. Twee afvalputten uit de infirmerie 1600-1780*, (*Archeologische monografie*, 2), Gent, 1985, p. 49 dat in het Gent van 1736 een afwijking van een maatje op een pot - een pot telde 16 maatjes - of een afwijking van 6,25 % als redelijk werd aanvaard bij het ijken van de „bouteillien”.
- (4) Het basiswerk in deze materie - weliswaar met de nadruk op flessen van Engelse bodem, met uitgebreid continentaal vergelijkingsmateriaal - blijft R. DUMBRELL, *Understanding Antique Wine Bottles*, 1983. Meer algemene informatie vindt men in R. BUTLER en G. WALKLING, *The Book of Wine Antiques*, 1986. Een uitstekende *status questionis* voor België geeft S. VANDENBERGHE, *Een omwenteling: de wijnfles*, - *Van Rank tot Drank*, Brussel, 1990, p. 276-281, waar men ook verdere bibliografie vindt. Wij danken overigens de heer VANDENBERGHE, adjunct-conservator van de Stedelijke Musea van Brugge voor de informatie die hij ons doorspeelde.

Schematische weergave van een handgeblazen fles (uit: A.J. VAN DER HORST, *Wijnflessen uit scheepswrakken uit de zeventiende en achttiende eeuw*, - *Antiek*, 26 (5), 1991 (december), p. 233-251).

- a. het vormen van de voorvorm of paraison
- b. het bevestigen van de „pontil” en het losmaken van de blaaspijp
- c. het vormen van de voet van de bodem en het aanbrengen van de glasdraad rond de halsopening
- d. het afbreken van de „pontil”

geval is bij onze fles waar hij zich op 5 mm van de bovenrand bevindt. Een metaaldraad die vastzat onder de glasdraad, moest de kurk op zijn plaats houden (5). Alles wijst er dus op dat onze fles zeker niet uit de zeventiende eeuw dateert, maar eerder van na 1700.

Zonder hiervoor een sluitend bewijs te kunnen leveren ga ik ervan uit dat de fles werd geproduceerd in een glasblazerij van de Zuidelijke Nederlanden. Bij de nijverheidstelling van 1764 telden onze gewesten niet minder dan 20 glasfabrieken waaronder dertien flessenfabrikanten. De jaarlijkse produktie bedroeg 1 miljoen flessen en karaffen, afgezien dan nog van het prinsbisdom Luik dat ook een half miljoen flessen produceerde. Deze industrie was vooral geconcentreerd in Brugge en rond Charleroi (6). De grootste flessenproducent was de familie de Colnet, die van 1741 tot 1770 vanuit Brugge de markt beheerste (7). Niet onbe-

- (5) R.H. MACNULTY, *European green glass bottles of the seventeenth and eighteenth centuries: a neglected area of study*, - *Annales du 5e congrès de l'association internationale pour l'histoire du verre. Prague 6-11/7/1970*, Liège, 1972, p. 146; A.J. VAN DER HORST, *Wijnflessen uit scheepswrakken uit de zeventiende en achttiende eeuw*, - *Antiek*, 26 (5), 1991 (december), p. 237.
- (6) R. CHAMBON, *L'histoire de la verrerie en Belgique du IIe siècle à nos jours*, Bruxelles, 1955, p. 126-143; D. LIEVOIS, o.c., p. 282-286.
- (7) *Ibid.*; A. VIAENE, *Glasblazerij te Brugge 1741-1770*, - *Biekorf*, 58 (5), 1957 (Bloei-maand), p. 129-135.

langrijk detail: in 1731 sloten Arnold Joseph en Herman de Colnet te Gent een contract waarin zij o.a. de produktie van derdelingen binnenreven, net dat type van flessen waartoe ook ons exemplaar behoort (8).

Een exacter dateren van de wijnfles blijft een problematische opdracht. Voor Engeland (9) en de Verenigde Provinciën (10) beschikt men uit scheepswrakken over heel wat dateerbaar vergelijkingsmateriaal. Voor onze gewesten is dat niet het geval, de bewaarde flessen zijn schaarser en bovendien zelden te dateren (11). Toch menen wij op basis van alle verzamelde gegevens tot de volgende conclusie te mogen komen: de Ninoofse fles is een derdeling, waarvan de produktie in de 18de eeuw moet worden gesitueerd, waarschijnlijk in de periode 1750-1770 (12). Als herkomst lijkt de glasblazerij de Colnet uit Brugge een plausibele hypothese.

3. Glaszegels van en in de Ninoofse abdij

Een kenmerk dat nog onbesproken bleef, is het glaszegel op de schouder van de wijnfles. Een glaszegel is een met behulp van een stempel in de glasmassa afgedrukte figuur. Het eerste gedateerde glaszegel in Engeland is van 1650 (13). Het fenomeen kende een stijgend succes in de loop van de 17de en 18de eeuw en was bekend in grote delen van Europa, van Scandinavië tot Frankrijk en van Engeland tot Estland. Een recente inventarisatie bracht in Nederland niet minder dan 120 verschillende zegels aan het licht, op een totaal van 259, te dateren tussen 1650 en 1900 (14). De meeste glaszegels vindt men op flessen die werden boven-

(8) Zie noot 3 voor de omschrijving van een derdeling.

(9) DUMBRELL, *o.c.*, p. 34-114.

(10) VAN DER HORST, *o.c.*, p. 248-249; R.H. MACNULTY, *Common beverage bottles: their production, use, and forms in seventeenth- and eighteenth-century Netherlands*, - *Journal of Glass Studies*, 13, 1971, p. 91-119 en 14, 1972, p. 141-148.

(11) Volgende selectie beperkt zich tot het graafschap Vlaanderen: een twaalfstal flessen uit groen glas in het Oudenaardse stadsmuseum (mededeling S. VANDENBERGHE); twee zeventiende-eeuwse ajuinflessen in Geraardsbergen (E. BORREMANS en S. GODFROID, *Vier jaar archeologisch onderzoek in de St.-Adriaansabdij te Geraardsbergen*, - L. JANSSENS en M. KIN (eds.), *Handelingen van het eerste congres van de Federatie van nederlandstalige verenigingen voor oudheidkunde en geschiedenis van België te Hasselt, 19-22 augustus 1982*, 2, Mechelen, 1990, p. 146-147; meerdere flessen uit een afvalput in de Gentse Sint-Pietersabdij (VAN DE WALLE, *o.c.*); een in de tweede helft van de 18de eeuw gedateerde fles met een zegel van het Dendermondse kapittel (A. STROOBANT, *Dendermonde. 750 jaar stadskeure*, Dendermonde, 1983, nr. 54); en tenslotte enkele tientallen flessen in Brugse en Damse musea, waaronder negen met het wapen van baron François Claesman (1681-1734) werden gestempeld (L. DE-VLIEGHER, *Damme, (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen*, 5), Tiel-Utrecht, 1971, p. 143; S. VANDENBERGHE, *Gruuthusemuseum Brugge. Een overzicht*, Brugge, [1984], p. 97; mededeling S. VANDENBERGHE).

(12) Deze datering is gebaseerd op de typologie van de fles in CHAMBON, *o.c.*, pl. T.

(13) DUMBRELL, *o.c.*, p. 26.

(14) H.E. HENKES en G.H. STAM, *Glaszegels uit Nederlandse bodem*, - *Westerheem*, 39 (6), 1990, p. 234-252.

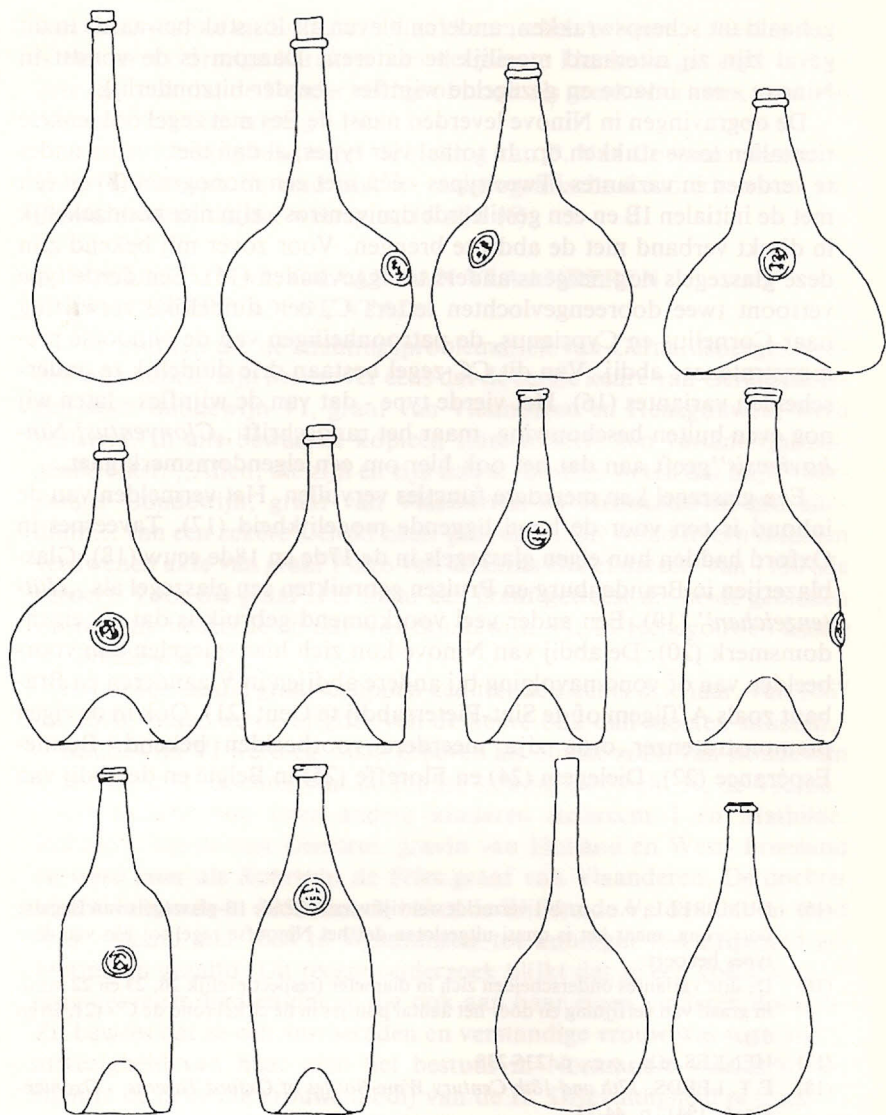
gehaald uit scheepswrakken, anderen bleven als los stuk bewaard. In dit geval zijn zij uiteraard moeilijk te dateren. Daarom is de vondst in Ninove - een intacte en gezegelde wijnfles - eerder uitzonderlijk.

De opgravingen in Ninove leverden naast de fles met zegel ook enkele tientallen losse stukken op. In totaal vier types, al dan niet verder onder te verdelen in variantes. Twee types - één met een monogram (?) en één met de initialen IB en een gestileerde druiventros - zijn niet noodzakelijk in direkt verband met de abdij te brengen. Voor zover mij bekend zijn deze glaszegels nog nergens anders teruggevonden (15). Een derde type vertoont twee dooreengevlochten letters C, een duidelijke verwijzing naar Cornelius en Cyprianus, de patroonheiligen van de Ninoofse premonstratenzer abdij. Van dit CC-zegel bestaan drie duidelijk te onderscheiden variantes (16). Het vierde type - dat van de wijnfles - laten wij nog even buiten beschouwing, maar het randschrift „*C[onventus] Ninooviensis*” geeft aan dat het ook hier om een eigendomsmerk gaat.

Een glaszegel kan meerdere functies vervullen. Het vermelden van de inhoud is een voor de hand liggende mogelijkheid (17). Taveernes in Oxford hadden hun eigen glaszegels in de 17de en 18de eeuw (18). Glasblazerijen in Brandenburg en Pruisen gebruikten een glaszegel als „*Hüttenzeichen*” (19). Een ander veel voorkomend gebruik is dat als eigendomsmerk (20). De abdij van Ninove kon zich hier spiegelen aan voorbeelden van of vond navolging bij andere abdijen in Vlaanderen en Brabant zoals Affligem of de Sint-Pietersabdij te Gent (21). Ook in de eigen premonstratenzer orde zijn meerdere voorbeelden bekend: Bonne-Espérance (22), Dielegem (24) en Floreffé (25) in België en de abdij van

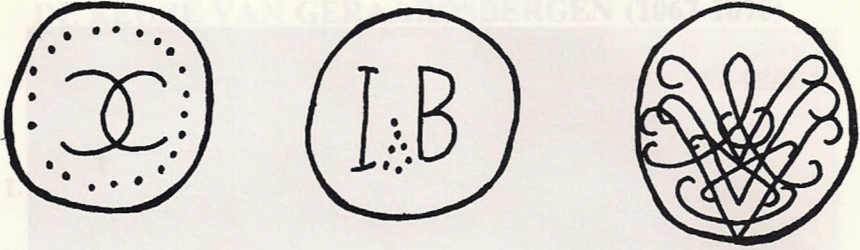
- (15) DUMBRELL, *o.c.*, p. 241 vermeldt wel vijf verschillende IB-glaszegels van Engelse oorsprong, maar het is quasi uitgesloten dat het Ninoofse zegel tot één van deze types behoort.
- (16) De drie variantes onderscheiden zich in diameter (respectievelijk 26, 23 en 22 mm), in graad van verfijning en door het aantal puntjes in de cirkel rond de C's (21, 26 en 31).
- (17) HENKES, *e.a., o.c.*, p. 235-238.
- (18) E.T. LEEDS, *17th and 18th Century Wine-Bottles of Oxford Taverns, - Oxoniensia*, 6, 1941, p. 44-55.
- (19) R. ALTNER, *Berliner und brandenburgisches Glas vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, - R. ALTNER u.a., *Berliner Kunsthandwerk und Kunstgewerbe vom 17. bis zum 20. Jahrhundert*, Berlin, 1987, p. 21-22.
- (20) Zie o.a. de reeds vermelde voorbeelden van Brugge en Dendermonde in noot 11.
- (21) F. VAN BELLINGEN, *Archeologisch onderzoek in de abdij van Affligem, - Ascania*, 19, 1976, p. 74.
- (22) Mededeling S. VANDENBERGHE.
- (23) A. BAAR, *A propos des Bouteilles Armoriées Liégoises*, Liège, s.a., p. 8.
- (24) S. VAN BELLINGEN, *Abdij van Dielegem. Recente archeologische vondsten (III)*, - *Ons Graafschap*, 12 (3-4), 1982 (juli-december), p. 24 vermeldt twee glaszegels: een reeds bekend exemplaar met de letters *A[bbatia] D[iligemensis]* en een tweede, recent gevonden type met de vermelding *C[onventus] D[iligemensis]*.
- (25) VANDENBERGHE, *Een omwenteling (...)*, p. 278.

Wijn- en waterflessen uit de 17de en 18de eeuw (uit: R. CHAMBON, *Histoire de la verrerie en Belgique du 17me siècle à nos jours*, Bruxelles, 1955).

(van links naar rechts en van boven naar onder) WIJNFLESSEN: 1. eerste helft 17de eeuw; 2. midden 17de; 3. eind 17de; 4. begin 18de; 5. eerste helft 18de; 6. midden 18de; 7 en 8: tweede helft 18de; 9 en 10: eind 18de eeuw. WATERFLESSEN: 11. 17de eeuw; 12: 18de eeuw.

Tekening van de drie glaszegels die naast het Norbertusglaszegel werden gevonden. Afwijkende variantes zijn mogelijk (tekening Georges Vande Winkel, reële grootte)

Lieu-Restauré in het Franse Oise-departement (26).

Iconografisch stelt het glaszegel geen problemen. De centrale figuur heeft in de linkerhand een patriarchaal of aartsbisschoppelijk kruis met twee dwarsbalken, in de rechterhand een kelk. Met zijn voeten vertrapt hij een geketende persoon en een tweede, duivelse figuur (27). Het gaat hier ongetwijfeld om Norbertus, stichter van de premonstratenzer orde en aartsbisschop van Maagdenburg (ca. 1080- 1136). In 1124 zou hij te Antwerpen de ketter Tanchelm hebben bestreden. Deze viel o.a. de kerkelijke sacramentenleer aan. Vandaar dat Norbert als een eucharistische heilige wordt afgebeeld met in de hand een monstrans (in feite een anachronisme want dit liturgisch vaatwerk kwam tijdens Norbertus' leven nog niet voor) of een kelk. Aan zijn voeten ligt dan Tanchelm, al dan niet vergezeld van zijn duivelse bondgenoot. In tweede orde kunnen de kelk en de duivel ook verwijzen naar het zogenaamde „spinwonder” - Norbertus nuttigde met de geconsacreerde wijn een spin, gedaanteverwisseling van de duivel - of naar de exorcistische activiteit van Norbertus (28).

Laatste vraag in verband met het glaszegel is of de aanwezigheid van deze Norbertusafbeelding de datering van onze fles kan bevestigen. Norbertus werd heilig verklaard in 1582: in volle contrareformatie had de Kerk nood aan eucharistische heiligen. De translatio van zijn lichaam vanuit het naar de protestanten overgegangene Maagdenburg naar de

- (26) Mededeling Jean-Luc FRANCOIS (Charleville-Mezières). Het glaszegel dat de lokale archeologen einde 16de-begin 17de eeuw dateren, werd gevonden in de gang tussen de kapittelzaal en het refectarium, maar kan niet met zekerheid aan deze abdij worden toegeschreven.
- (27) Het is niet uitgesloten dat het randschrift zich beperkt tot „*Ninhoviensis*”. De vermeende C (van „*C[onventus]*”?) zou dan kunnen geïnterpreteerd worden als de ketens van de duivelfiguur.
- (28) L. REAU, *Iconographie de l'art chrétien. 3: Iconographie des saints*. 2, Paris, 1958, p. 994-996; J.J.M. TIMMERS, *Christelijke symboliek en iconografie*, 2de uitg., Bussum, 1974, p. 288-289; E. KIRSCHBAUM und W. BRAUNFELS, *Lexicon der christlichen Ikonographie*, 8, Rom-Freiburg-Basel-Wien, 1976, kol. 68-71; T.J. GERITS, *Sint-Norbertus in de Brabantse kunst*, Averbode, 1971, 86 p.

Detailfoto van het Norbertusglaszegel
(foto: Werkgroep Abdij Ninove)

Praagse abdij van Strahov vond plaats in 1627. In dat jaar en nogmaals in 1655 kreeg de Antwerpse Sint-Michielsabdij belangrijke relieken van de ordestichter (29). Geen van deze data kan aanleiding hebben gegeven tot het vervaardigen van het Norbertusglaszegel. De fles dateert hoe dan ook uit de 18de eeuw.

Juist in deze eeuw kende de verering van Norbertus een hoogtepunt in de premonstratenzer orde en voornamelijk in de Zuidelijke Nederlanden (30), een evolutie die ook in de Ninoofse abdij niet ongemerkt voorbijging. In 1739 bestelde abt Ferdinand Van der Haeghen bij Jacques Bergé een preekstoel waar de bekering van Augustinus en Norbertus centraal staat. Deze preekstoel zou in 1742 voltooid zijn (31). Verder vond de oprichting van een Norbertusbeeld tussen de andere ordestichters in de Sint-Pietersbasiliek te Rome ook in de Zuidelijke Nederlanden een grote weerklank. De onderhandelingen hierrond begonnen reeds in 1738, maar het beeld zou er pas in 1767 komen (32). De iconografische elementen spreken dus zeker de datering 1750-1770 niet tegen, integendeel zelfs.

4. Wijnproductie en -consumptie te Ninove

In de late middeleeuwen moet er in Ninove een beperkte wijnproductie hebben bestaan (33). Tegelijkertijd lag Ninove op een kruispunt van twee (wijn)handelswegen: wijn uit Gascogne en Poitou werd in het grootste deel van Vlaanderen ingevoerd via de goedkope zeeroute, zuidelijk Vlaanderen en de Waalse gewesten gaven de voorkeur aan over land ingevoerde Noordfranse en Bourgondische wijnen (34). Van de late middeleeuwen tot het einde van het Ancien Régime daalde de wijnconsumptie gestaag. Het percentage van de wijn in de fiscale ontvangsten voor wijn en bier zakte te Ninove van 35 % in 1389 tot 2 % in 1750 (35). Na 1759 vond men zelfs geen pachter meer voor de wijnnaccijns en werd

(29) GERITS, *o.c.*, p. 18-19.

(30) ID., *o.c.*, p. 17-18.

(31) W. BERGE, *Jacques Bergé, Brussels beeldhouwer 1696-1756, (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België. Klasse der Schone kunsten, 41)*, Brussel, 1986, p. 165-166; ID., *Financiële aspecten van de decoratie der abdijkerk te Ninove, - De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796). Catalogus van de tentoonstelling over Kerk en Patroonheiligen*, Ninove, 1985, p. 40-45.

(32) H. LAMY, *Une compétition de sculpteurs pour l'érection de la statue de saint Norbert dans la basilique de Saint-Pierre à Rome (1738-1767)*, - *Belgisch Tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, 11, 1941, p. 71-77; ID., *L'érection de la statue de Saint Norbert dans la basilique de Saint-Pierre à Rome*, - *Analecta Praemonstratensia*, 16, 1940, p. 109-144; GERITS, *o.c.*, p. 61-62.

(33) R. VAN UYTVEN, *Wijnproductie in het hertogdom Brabant en omliggende gewesten*, - *Van Rank tot Drank*, Brussel, 1990, p. 52.

(34) J. CRAEYBECKX, *Wijn in het graafschap Vlaanderen XIIIe-XVIIIe eeuw*, - *Van Rank tot Drank*, Brussel, 1990, p. 105-106.

(35) R. VAN UYTVEN, *Wijn en gemeentelijke inkomsten*, - *Van Rank tot Drank*, Brussel, 1990, p. 205.

deze bij de bieraccijns gevoegd (36). Naar de 19de eeuw toe zou deze dalende trend zich nog verder doorzetten. Het wijnverbruik daalde voor Vlaanderen tot 3 à 4 liter per hoofd en per jaar, in het begin van de 18de eeuw bedroeg dit nog ongeveer 15 liter (37).

Eenzelfde evolutie deed zich ook voor binnen de Ninoofse abdij. Abt Ferdinand De Moor liet in 1688-1690 een zes meter hoge heuvel afgraven, die op een plan van 1650 nog als de „*wijnberch*” werd beschreven (38). Het dalende wijnverbruik had wel tot gevolg dat wijn een drank van een zekere standing werd. Zo noteerde provisor Emmanuel Ghiselin in de abdijrekening van 1750-1751 meerdere wijnaankopen, soms specificeert hij dat het om conventswijn of wijn voor ziekenhuis en sacristie gaat (39). Een vluchtig doornemen van enige 18de-eeuwse abdijrekeningen leverde ons wel een bestelling op van flessen (40), maar over gestempelde flessen of stempelmatrijzen werden geen gegevens gevonden.

De omvang en de slechte inventarisatie van het archiefbestand der Ninoofse abdij maken een volledig onderzoek quasi onmogelijk. Een toevallige vondst of een gericht onderzoek na inventarisatie van het bestand kunnen in de toekomst zeker nog nieuwe gegevens over de hier besproken archeologica aan het licht brengen.

Georges Vande Winkel
Heirbaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke

- (36) H. VANGASSEN, *Geschiedenis van Ninove*, 2, Ninove, 1960, p. 505.
 (37) CRAEYBECKX, *o.c.*, p. 108.
 (38) G. VANDE WINKEL, *De middeleeuwse premonstratenzerkerk van Ninove (1157-1623)*, - *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796)*. *Catalogus van de tentoonstelling over Kerk en Patroonheiligen*, Ninove, 1985, p. 15.
 (39) BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 33.
 (40) BEVEREN, RIJKSARCHIEF, *Abdij Ninove*, nr. 44, fol. 24r: „item 20 mejj 1758 aen Antoine Suiens over levering van 20 boteillen 214-10-0”.

HET LAND VAN AALST
LOSSE NUMMERS
OUDE JAARGANGEN

Een los nummer vanaf jaargang 1991 kost 200 fr.

Een enkel nummer vóór 1991 kost 150 fr., een dubbel nummer 250 fr.

Een volledige oude jaargang kost 600 fr.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 001-0561340-77 van Het Land van Aalst, Oude jaargangen, Tulpstraat 1, 9308 Aalst-Hofstade, tel. (053) 70 21 79.

Niet alle jaargangen zijn nog in voorraad. Vooraleer te bestellen, neem eerst contact op.

EVENEENS BESCHIKBAAR:

G. Van Bockstaele, Gids voor een werkbezoek aan de koninklijke bibliotheek Albert I te Brussel - 1991: 100 fr. (20 fr. toevoegen voor portonkosten).

Herman van Isterdael e.a., Bibliografie van de Gemeenten van het Land van Aalst (1950-1983). 2 banden - 915 blz.: 1.200 fr. (gebeurlijk te verhogen met 70 fr. portonkosten).

Kaart van het voormalige „Land van Aalst” (1596) - Horenhault - kleurendruk - 1988: 1.000 fr.

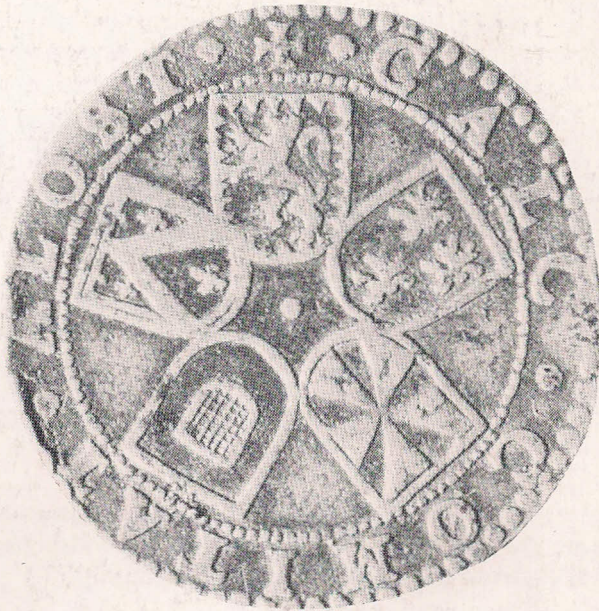
De publicatie van deze jaargang gebeurt met de financiële steun van:
Verzekeringen De Vaderlandsche NV, A.S.L.K., hoofdsponsors
Electrabel NV, Drukkerij De Riemaecker, co-sponsors

Inhoud

JAARGANG XLVI - 1994 - NUMMER 1

G. VAN BOCKSTAELE De keure van Geraardsbergen	3-26
R.J. VAN DE MAELE Jan Bijl (Aalst)	27-41
R. COSYNS Het landbouwersgeslacht Mertens te Pollare	42-61
G. VANDE WINKEL Een gezegelde wijnfles te Ninove	62-72

1994